Bergensposten.

NR.3 september 2015 18. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 43. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet: 1. september 2015

Forsiden: *Kart over bergenhus med omland som viser hvor fienden kunne gjøre landgang rundt Bergen.*
Tegnet av Hans Baltazar von Gottberg i 1772.

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren 2

Renathe Wågenes og Gina Dahl:
Blinde og døvstumme i arkivene ved Statsarkivet i Bergen 3

Bjørn-Arvid Bagge:
Gustav Brosing- skribenten, samleren og fotografen 9

Bjørn Davidsen:
Bergen og Laksevåg 1940-45..... 19

Christopher John Harris:
Hans Balthazar von Gottberg i Bergen..... 43

Fra redaktøren:

For de fleste av oss har vel denne sommeren passert ganske raskt, og i Bergen måtte vi vente lenge på den. Men i august har vi hatt mange varme og fine dager, slik at i sum så blir nok sommeren 2015 i statistikkene stående som en normal Vestlandssommer, med nesten 30 sommerdager!

Men nå går det mot mørkere kvelder og lengre netter, og det vil være mer tid til lesing. Derfor sender vi nå ut et nytt nummer av Bergensposten.

Vi får ganske mange tilbakemeldinger fra leserne, de fleste godt voksne, og siden tilbakemeldingene er positive, sender vi ut et nytt nummer i håp at vi har et variert stoff som kan fange interesse.

Renathe Wågenes og Gina Dahl har de siste årene vært sterkt engasjert i prosjektet «Det norske folk 1814». Denne gangen har de funnet fram et lite brukt materiale fra bispearkivet om blinde og døvstumme. Materialet er fra perioden 1804-1811.

Bjørn Arvid Bagge er universitetsbibliotekar i Bergen, og han øser stadig fra det store og spennende materialet i Spesialsamlingene ved UB. Han presenterer i dette nummeret Gustav Brosings rikholdige materiale.

Bjørn Davidsen har levert stoff til Bergensposten jevnlig siden 1998, og denne gangen tar han for seg informasjonsflyt i krig, med utgangspunkt i Bergen og Laksevåg under andre Verdenskrig.

Christopher John harris har vært førstearkivar ved Statsarkivet i Bergen, og han skriver i dette nummeret om karttegner og militæringeniør Hans Balthazar von Gottberg, som i tillegg til sine militære sysler, også spilte en viktig rolle ved etableringen av Harmonien, og han knytter med det an til forrige nummer av Bergensposten, der Strilekrigen og Harmonien var hovedtema.

Dersom vi får lov, sender vi ut et nytt nummer tidlig i desember.

Yngve Nedrebø

Renathe Wågenes og Gina Dahl:

Blinde og døvstumme i arkivene

I arkivet etter Bjørgvin Biskop finnes det lister over blinde og døvstumme på Vestlandet for perioden 1804 til 1811. Disse listene ble skrevet fordi Det danske kanselli ønsket en oversikt over innbyggere med denne typen ”skavanker”. Problemet skulle kartlegges, og forhåpentligvis utbedres. I et skriv fra 1803 til biskopen i Bergen bes det om at det blir sendt ut skjema til distriktene som kan gjøre denne jobben enklere.

Listene over døvstumme og blinde ved Statsarkivet i Bergen er sendt inn fra Bergen (Os prestegjeld), Sunnhordland, Sunnfjord, Hardanger, Nordfjord og Sunnmøre. De fleste av listene er skrevet i 1804, med unntak av listen for Os, registrert i 1807, og noen sjeler i Sunnfjord som listes i 1811. Det er ikke veldig mange mennesker med i dette materialet. I Bergen (Os) listes 5 sjeler, i Nordfjord og Sunnmøre 8, i Hardanger 31 og i Sunnhordland 36. Flest registrerte er det i Sunnfjord, med til sammen 55 sjeler. Det er ikke godt å forklare det høye antallet døvstumme og blinde i Sunnfjord kontra andre steder. Kanskje har registreringen blitt utført mer nøyaktig der, eller så har det faktisk vært flere slike kasus i Sunnfjord enn andre steder på Vestlandet. Gjennom listene får vi vite mye om mulighetene og levevilkårene til de som led av denne typen handikap tidlig på 1800-tallet.

Fundats
for
Dovstumme-Institutet
i Kiøbenhavn.

Kiøbenhavn, den 17de April 1807.

Kiøbenhavn.
Trykt hos Director Johan Frederik Schalz,
Kongelig og Universitets Bogtrykker.

Reglementet for Døvstumme-Institutet i København, 1807. Her beskrives det blant annet hvordan elevens opphold skal dekkes: «Den aarlige Betaling for Elevernes Kost, Klædning og Pleie og Reenlighed, fastsættes til 70 Rdlr. for hver; hvilken Betaling udredes af Eleverne selv eller disses Forældre, for saavidt de dertil have Formue, men i manglende Fald af det Amts eller den Kiøbstæds Fattigkasse, hvorunder den Døvstumme henhører». Kilde: Statsarkivet i Bergen.

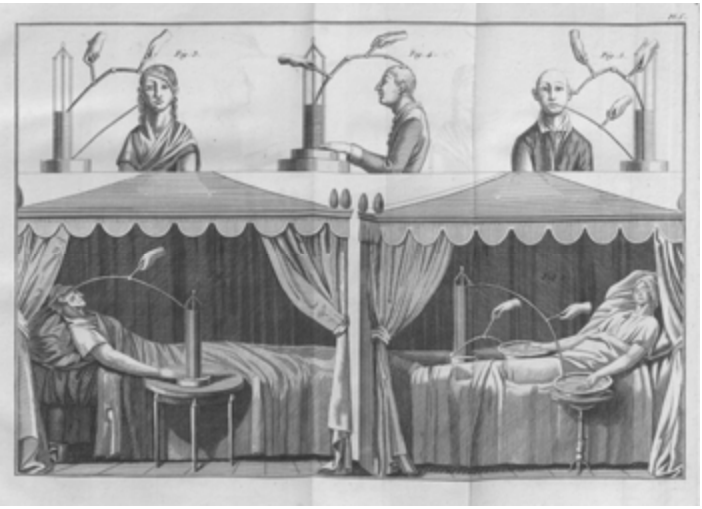

Galvanisering, helbredelse ved elekstrisitet, var i en periode svært på moten rundt omkring i Europa. Her diverse illustrasjoner av hvordan pasienter kunne kobles til galvaniseringsapparater. Behandlingen kunne være meget smertefull. Kilde: Wellcome Images, Wikimedia Commons

Døvstumme i samfunnet

Døvstumme og blinde hadde ikke mange tilbud rundt år 1800. Det vil si, visse ting var i endring, ikke minst når det gjaldt de døvstumme. Allerede på 1700-tallet, i opplysningstiden, hadde det blitt fremmet ideer om at læring var for alle, og at selv døvstumme kunne tilegne seg lærdom og delta i samfunnet på linje med andre innbyggere.

Også her i nord var det mennesker som ville prøve nye metoder for disse samfunnets vanskeligstilte. I Danmark var det Peter Atke Castberg (født 1779), som var først ut. Han prøvde å gjøre døve hørende gjennom galvaniske behandlinger, det vil si å kjøre strøm gjennom ørene deres. Denne behandlingen var meget smertefull, og Castberg ga den derfor opp. Flere studieår utenlands fikk Castberg til å helle mot undervisning som den beste form for hjelp til døvstumme, og i 1807 startet Det kongelige Døvstumme-Institut i København opp, etter initiativ fra Castberg. Opplæringen her baserte seg på franskmannen, filantropen og «døvefaren» Charles-Michel de L'Epées tegnspråkmetode. I Norge ble det påbudt at det under hver konfirmasjon skulle sirkuleres en tavle (bøsse) til inntekt for undervisningen på døveskolen i København.

Paragraf 1 i fundasen for Døvstumme-Institiut sier noe om skolens formål, da dette skulle «være Døvstummes Dannelse til Brugbarhed for det borgerlige Liv». En annen kuriositet er at drengebarn må være minst åtte for å bli tatt opp ved skolen, mens jenter, «hvis Siele-Evner almindeligen udvikles tidligere», kan opptas når de er syv. Men, det er en forutsetning at eventuelle elever ikke viser tegn til «Vanvittighed, eller, foruden Døvstumheden, være behæftede med nogen saadan Legems-Svaghed, som kan anses at være til Hinder for deres Under-

viisning».

I Norge ble den første døveskolen, kalt Døvstummeinstitutet, etablert i Trondheim i 1825. Primus motor her var trondhiemsgutten Andreas Christian Møller (født 1796), som hadde gått på døveskolen i København. Vel hjemme igjen startet Andreas å undervise døve barn, og med støtte fra biskop Bugge kjempet han med suksess videre for etableringen av en døveskole i Trondheim.

Blinde i samfunnet

De blinde i samfunnet hadde naturlig nok ikke de samme mulighetene som de døvstumme. Blinde var blinde, og ikke nødvendigvis døve eller døvstumme. De kunne derfor allerede kommunisere, og trengte ikke hjelp til dette. I rapportene som gjøres over døvstumme og blinde på Vestlandet ser vi også at mens de døvstumme vanligvis var født med sitt handikap, så var svært få av de blinde født blinde. Blindhet kom som oftest av sykdom eller andre skader. En av de største årsakene til blindhet, i alle fall hvis vi skal tro listene, var koppene. Denne grusomme sykdommen førte ikke bare til død eller vansiring, men også til blindhet. Dette gjaldt blant annet Ingeborg Knudsdatter Mochestad fra Kinsarvik, som ble blind i koppene da hun var 8 år. I 1804 er hun ifølge listene 53 år, og «Har sin fulde fornuft, og kan spinde, væve og strikke».

Andre årsaker til blindhet var alderdom og stær. Begge disse tilstandene ser det ut til at man har prøvd å råde bot for. Blant annet forstår vi av materialet at briller gjerne har blitt prøvd ut av de svaksynte for å kunne se bedre, men kanskje med enda mer ødeleggende resultat, i alle fall hvis vi skal tro kildene. Flere som har brukt briller har blitt blinde, og i alle fall fem eldre mennesker i Strandebarn har fått «uforsiktig bruk av briller» som en mulig forklaring på deres blindhet: «Alderdom, maaskee dertil kommende Uforsigtighed med Øjnenes for megen Brug med Briller ved Lys og i Soelskin, i sær Lysstraalernes Reflexion fra Snee og hvide Objecter, synes hos foranstaaende at have havt Synets Svækkelse og tilsidst fuldkommen Blindhed til følge».

Stær er også veldig vanlig. Presten noterer flere tilfeller hvor hinner har «trækt sig over» den blindes øyne. I listene ser vi også at det har blitt tatt i bruk kirurgiske inngrep for å behandle stær. Ole Nielsen i Sunnfjord mistet synet på det ene øyet etter en mislykket stæroperasjon, mens man i Strandebarm vurderer om en stæroperasjon kan være gunstig for 17 år gamle Lars Christophersen Aase.

En av de som kunne utføre slike operasjoner her vestpå var den bergenske regimentskirurgen Wilhelm Johannes Schwindt (født 1766). Schwindt var faktisk kjent over hele Vestlandet for å ha utført en svært vellykket øyeoperasjon på fru Johanne Margrethe Krohn, konen til hoffagent Danckert Krohn. Schwindt hadde også flere dyktige svenner. I minst et av tilfellene noteres det også at den handikappede har vært

Wilhelm Johannes Schwindt (født 1766), opprinnelig tysk, ble kjent over hele landet på grunn av sine dristige operasjoner. Han utførte også flere øyeoperasjoner på vestlendinger. Bildet er malt av Carl Peter Lehmann.

hos Schwindt: Den 68 år gamle Torbiørn Tiosaas fra Hardanger, som ble blind ved «Øyensvaghed», ble «lykkelig Helbredet ved Hr. Regementfeldtskiær Swindt». Lykken var imidlertid kortvarig, da Tiosaas «siden fordervet sine svage Øyne ved sin Uforsigtighed».

Andre muligheter og forklaringer

Andre ganger forklares blindhet på helt andre måter. I Jølster i 1804 ble for eksempel Simon Nilsen Svedahl sin blindhet forklart med følgende: «Medens Moderen gik frugtsommelig med denne Søn, skal hans fader haft en Glasøyet Hoppe, som Moderen ofte saae for sig, man formener at dette har virket paa hendes forster». Årsaken til Simons blindhet skal altså ha vært en «Glasøyet Hoppe» på gården.

Det var dessuten ikke bare blinde som ble utsatt for kirurgi. Døvstumme ble også utsatt for kirurgiske inngrep: Ole Knudsen Ness og søsteren ble for eksempel i «spæde alder skaaren for Tungebaand». Dessverre for Ole ble dette et mislykket inngrep, mens det for søsteren ser ut til å ha vært vellykket. Forklaringer og hjelpemidler var dermed så mangt.

Ser vi nøyere på listene, ser det også ut som at det var forskjeller på hvordan blindhet og døvhet rammet. Mens blinde ofte ble blinde i løpet av livet, enten av alderdom eller ved diverse former for sykdom, ser døvstumhet altså ut til å ha vært noe man ble født med. Det er tydelig i listene at døvstumhet går igjen i enkelte familier. I Askvoll, for eksempel, ble familien Johanissen hardt rammet; her er fire brødre født døvstumme. På gården Sælevold i Vefring er tre søsken rammet av det samme. I familien Hansen på Hauken i Indre Holmedal har to søsken også blitt rammet av døvstumhet. For noen av familiene må dette ha føltes som en tragedie.

I nøden har man prøvd å hjelpe seg så godt man kan. I listene skimter vi for eksempel hvorledes døve har prøvd å kommunisere med «ytterverden». Dette gjelder blant annet Peder Olsen Skogesal, en 49-åring fra Strandbarm som var født døv. Presten skriver: «Han kan ellers, naar man raaber langsomt og reent og høit, fornemme lyden, fremsiger og noget, som ligner menneskelig Tale, men som Ingen kan forstaae, uden de, som omgaaes ham dalig. Ideernes Meddeelelse skeer fornemmelig ved Tegn eller Gebærder». Flere steder i de innsendte listene ser vi at

Sirkulær fra 1807 om at det under konfirmasjoner skal samles inn penger til Døvstumme-Institut i København. Kilde: Statsarkivet i Bergen.

døve og døvstumme har tatt i bruk en enkel form for tegnspråk for å kunne kommunisere. Dette har nok vært svært utbredt: Også Castberg i København noterte seg at da døvstumme kom til instituttet, så hadde de vanligvis med seg sitt eget, individuelle tegnspråk.

Dagliglivet til de vanskeligstilte

Det er vanskelig å få et godt innblikk i hvorledes livene til de døvstumme og blinde var rundt 1800. Det ser ut som om de fleste har levd som ugifte, men de bor vanligvis sammen med slekten. En god del av dem kan også utføre vanlig arbeid og deltar i det daglige livet på gården. Flere blir likevel beskrevet som om de har mentale skader i tillegg til blindhet og døvhet. Om dette er korrekt, er vanskelig å si. Kanskje var frustrasjonen over ikke å kunne kommunisere og det dette brakte med seg, samt utstøtelsen av merkelige lyder, nok til å få stempelet «vanvittig».

Noen tilfeller er spesielt tragiske, som den 36 år gamle Anders Olsen Kalland i Førde i Sunnfjord som tydeligvis ble blind litt før 1804. Presten skriver: «Er bleven blind i en Haard Sygdom. Er nu fuldkommen sund og frisk men stok blind, skiøndt ingen Feil er at see paa hans Øyne. Han er givt og har adskillige Børn, og derfor er hans Tilstand saa meget beklageligere». Noen av de døvstumme blir beskrevet som lite kapable til daglige gjøremål. Dette gjelder blant annet Jane Iversdatter Skielnæs (22 år) fra Strandebarm, som har vært døvstum fra fødselen. Jane er visstnok «i yderlig Grad enfoldig, og kan ingen nyttig Gierning forrette». Andre igjen er veldig flinke. Inga Osmundsdatter Soldal, for eksempel, en 38 år gammel dame fra Wigør som ble født døv, er meget dugelig: Presten har notert seg at hun » Er frisk og forretter saa godt som nogen med fuld Sands al Gierning ved Qvægrygtningen og Markarbeide, som og de sædvanlige Huus-Gierninger saasom spinde, væve binde, sye efter deres Maade».

Det er også store forskjeller i hva blinde kan utrette av dagligdagse ting. Flere kan fortsatt gjøre småarbeid, som spinne, veve og strikke. Noen av dem kan også gjøre litt mer, nemlig «forrette deruagted adskillige Huusgjerninger i de Huuse hvor de opholde sig». Noen av de blinde må sies å ha utrettet meget imponerende ting, slik som for eksempel Ole Sørensen Qvame fra Naustdal. Ole ble visstnok blind som barn i koppene, men i listene fra 1804 kan vi likevel lese at Ole i en alder av 60 år hele sitt liv har vært sunn og frisk. Om vinteren underholdes han «af sin Lægd», men hver sommer reiser han til Bergen, «hvor han, ved at Spille paa Fiol, faaer mangen skilling af medlidende Folk».

Listene over blinde og døvstumme på Vestlandet er nå lagt ut på Digitalarkivet, hvor de kan studeres av de som er nysgjerrige på levevilkårene til våre «uheldige» forfedre.

Kilder og litteratur:

Skjølberg, Trygve, 1989: Andreas Christian Møller 1796-1874, Døvstummeinstitutet i Trondhjem og pionertiden i norsk døveundervisning. Bergen: Døves Forlag A/S.

Bertelsen, Torstein I., 2003: Regimentschirurgen Wilhelm Johannes Schwindt 1766-1826 og hans lærlinger. Bergen: Forlaget Regius.

Fundats for Døvstumme-Institutet i Kiøbenhavn. Kiøbenhavn, den 17de April 1807. Statsarkivet i Bergen, sirkulær i prestesamlingen, 1800-1810.

Reskript fra det danske kanselli om innsamling til Døvstumme-Institut i København, 1807. Statsarkivet i Bergen, Bjørgvin biskop, brev frå sivil og militær øvrigheit 1758-1816, brev, nr. 30, 1807-1808.

Sirkulær til oppfordring om bruk av skjema for innrapportering av døvstumme i tvillingrikene, 1803. Statsarkivet i Bergen, Bjørgvin biskop, brev frå sivil og militær øvrigheit 1758-1816, brev, nr. 28, 1801-1803.

Kildehenvisning til døve, blinde og døvstumme

Hardanger: Statsarkivet i Bergen, Bjørgvin Biskop, Meldinger fra prostiet 1762-1815, Nr. 4, Legg 1 – året 1804

Sunnhordland: Statsarkivet i Bergen, Meldinger fra prostiet 1762-1815, Nr. 5 Sunnhordland prosti, Legg 1. året 1804

Sunnmøre: Statsarkivet i Bergen, Meldinger til prostiet 1762-1815, Nr. 1. Sunnmøre prosti, Legg 7. året 1804

Os – døvstumme: Statsarkivet i Bergen, Stiftamtmannen i Bergen, Oppgaver over Døvstumme 1807, Legg 3, Løpenr/boks 2124, (etter pålegg fra Dansk Kanselli 18/4 -1807)

Sunnfjord – døvstumme: Statsarkivet i Bergen, Bjørgvin Biskop, Meldinger fra prostiet 1762-1815, Nr 2 Sunnfjord og Nordfjord prosti, Legg 1+2 Sunnfjord

Døvstumme i Sunnfjord 1804 + 1811

Sunnfjord og Nordfjord: Statsarkivet i Bergen, Bjørgvin Biskop, Meldinger fra prostiet 1762-1815. Nr 2 Sunnfjord og Nordfjord prosti, Legg 1+2 Sunnfjord Blinde, Legg 1 Nordfjord Døve og blinde

Bjørn-Arvid Bagge:

Gustav Brosing- skribenten, samleren og fotografen

Bergenspatrioten Gustav Brosing (1908-1966) var aktiv innenfor en rekke kultur- og kulturhistoriske områder fra begynnelsen av 1930-årene og frem til sin død i 1966. Hele hans liv var viet til ulike sider av Bergen og den bergenske historien. I dag er det hans store bildesamling, som i stadig større grad blir tilgjengelig på internett, de fleste forbinder ham med. I sin samtid var det derimot hans journalistiske og lokalhistoriske forfatterskap de fleste tenkte på når de hørte navnet Brosing. Denne lille artikkelen vil fortelle litt om Brosings virke i det bergenske kulturliv fra han skrev sine første artikler i begynnelsen av 1930-årene og frem til hans død i 1966.

Den unge Gustav Brosing var en ivrig debattant i Bergens aviser i 1930-årene. Han skrev dog under navnet Gustav Johnsen helt frem til han i 1943 endrer navnet til Brosing, en forkortelse av to danske adelsslekter han mente seg i slekt med: Brose og Kolding. Årsaken til navneskiftet var at han mente at en forfatter måtte ha et mer egenartet navn enn Johnsen. Kilde: Privat samling: B. Brosing.

Gustav Brosings virksomhet kan grovt skissert deles inn i fire hoveddeler, nemlig journalisten, samleren, fotografen og den lokalhistoriske registrerings - og bevaringsarbeideren, og hver enkelt av disse «syslene» vil bli beskrevet i det følgende.

Skribenten

Journalisten Brosing begynte å skrive i bergensavisene allerede da han var i begynnelsen av 20-årene. I årenes løp skulle hans avisvirksomhet komme til å omfatte en rekke innlegg, bokanmeldelser og artikler. Første gang han er å finne i avisenes spalter er i 1930. Det er på avisenes debattsider at den 22-

Brosing var en ivrig forkjemper for det gamle Bergens bygninger, men en bitter motstander av funksjonalismen som begynte å bre seg i bybildet på slutten av 1930-tallet. Her, Kalmarhuset. Foto: R. L. Wilson. Kilde: UB Bergen

årige skribenten, som på denne tiden kalte seg «agent», begynte å skrive. Tema som bruken av Nordnesparken og opprettelsen av et buekorpsmuseum er aktuelle i begynnelsen av 1930-årene, og Brosing deltar ivrig. Han er også svært aktiv med en rekke innlegg i diskusjonen om plasseringen av «Gamle Bergen». Utover i 1930-årene blir han en flittig gjenganger i avisene, og engasjerer seg i en rekke saker. Bevaringen av Bryggen blir varmt omtalt, likeledes hans syn på Torgalmenningens utforming. Men en lang rekke andre tema av arkitektonisk, kulturhistorisk og politisk art blir også debattert, det være seg diskusjonen om et nytt rådhus, legat for bildende kunstnere, språkspørsmål og annet.

Brosing var ofte svært engasjert, og skrev med «bred penn». Et eksempel på dette ser man under debatten om Torgallmenningens utforming. Den funksjonalistiske arkitekturen, eller funkisen, som på 1930-tallet begynte å vise seg i Bergen med arkitekt Leif Grungs Kalmarhuset (1936) og Per Griegs Sundt-bygg (1938), hadde Brosing for eksempel svært lite til overs for: «Bort med funkisen – monumentet for åndelig tomhet og fysisk frekkhet. Ti den håner i sin ubluferdige nakenhet anstendighetens naturlov: menneskenes higen efter skjønhet og blotter freidig sin erotiske konsistens: uvidenhet og selvbedrag!», skrev han.

I 1930-årene dukket Brosing også opp som bokanmelder både i Dagen og i Bergens Tidende. Etter krigen fortsatte han denne virksomheten i Morgenavisen. Anmeldelsene spriker ganske mye i størrelse og kvalitet. Noen av anmeldelsene er lengre kronikker eller helsides artikler der de omtalte verkene settes inn i en bredere historisk kontekst, gjerne godt fylt ut med Brosings egen mening om bokens tema. Andre anmeldelser inneholdt kun en knapp beskrivelse av den aktuelle bokens innhold. I sine yngre år anmeldte Brosing litteratur innenfor mange områder, men senere konsentrerte han seg om sine hovedinteresser, nemlig lokalhistorie, slektshistorie, og firmahistorie.

Som avisskribent var Brosing likevel best kjent for sine artikler med lokalhistorisk innhold. Han skrev en lang rekke artikler om stort og smått innenfor Bergens historie. Tre større serier, hovedsakelig basert på materiale fra

Gustav Brosing: Sjeldne bøker og manuskripter, 143

Kong Friderich den Fjerde:

Brand-Anordning for Bergens Bye

En typisk Brosing-artikkel besto av tekst og bilde. Her fra serien «Sjeldne bøker og manuskripter": 143 (1953). Kilde: UB Bergen.

hans egen boksamling, huskes spesielt godt: «Bergen en by i vekst» gikk i Bergens Tidende fra 1937 til 1939, «Bergens Merkantile Historie» gikk i Bergens Arbeiderblad i perioden 1941-1942, og den store serien «Sjeldne bøker og manuskripter» ble trykket i Morgenavisen fra 1952 til 1955. Alle disse seriene hadde en stor leserskare, og var populære samleobjekter for byens borgere som gjerne klippet ut og bevarte dem.

Innholdet i sistnevnte serie er særlig interessant. Her tar Brosing for seg forskjellige bøker, trykksaker eller manuskripter. Dette er så å si utelukkende materiale med tilknytning til bergensk lokalhistorie. Her finnes beskrivelser av bøker knyttet til bergensere som stortingspresident Christie, og her finnes omtaler av eldre bergenske reskripter og forordninger. Brosings lokalhistoriske avisartikler ga grupper som ellers ikke hadde interesse for historie en inngang til den bergenske lokalhistorien. I tillegg til teksten var artiklene som regel også spennende illustrert med bilder fra Brosings egen billedsamling.

Foruten avisvirksomheten skrev Brosing flere bøker, eller bidro med lengre artikler til flere viktige byhistoriske arbeider. Denne delen av forfatterskapet spenner over et vidt spekter av emner som for eksempel firmahistorie, biografiske bidrag og institusjonshistorie. Velkjente titler er «Bergens brannvesen 1863-1963», som utkom i 1963. Som gammel buekorpsgutt med bakgrunn fra Verftets Buekorps, hadde Brosing også stor interesse for buekorpsbevegelsen. Denne interessen gjenfinnes i boken «Nygaards bataljon gjennom 100 år», samt i minst fire større artikler om buekorps. Brosing kom også med flere bidrag til den bergenske firmahistorien. Blant disse finnes blant annet «Bergen : en by i vekst : bidrag til husbyggingens og trelasthandelens historie i Bergen : utgitt i anledning av trelastfirmaet A/S Paal Kahrs 100 års jubileum 1964». Denne boken kom i 1964.

Det er dog som forfatter av de to fine minnebøkene «Det gamle Bergen. Erindringer i bilder og tekst fra en by i fest og hverdag», fra 1955, og «Bergen vår by. En kavalkade i tekst og bilder fra Bergen i går til Bergen i dag», utgitt i 1959, som Brosing huskes best for. Begge disse bildebøkene var basert på bilder fra Gustav Brosings egen billedsamling, og gir morsomme og interessante bildemotiver både fra riktig gamle dager og opp til Brosings egen tid. Bøkene ble for øvrig grundig anmeldt i alle byens aviser, og de ble mottatt med ovasjoner. Morgenavisens L. K. Laun skrev

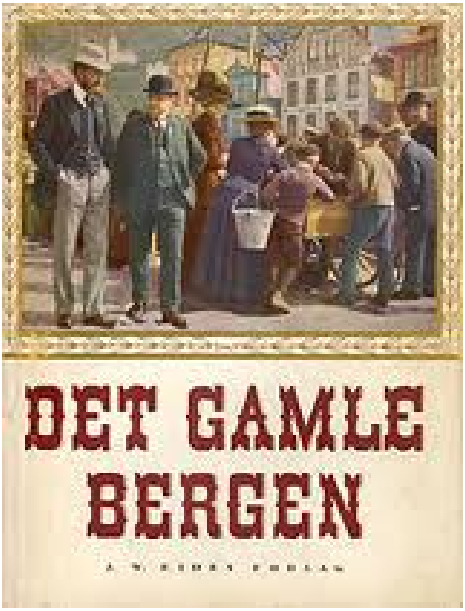

De to billedbøkene «Det gamle Bergen» og «Bergen vår by» var populære på 1950-tallet.

om «Det gamle Bergen”: «[Boken] er en skattkiste av kulturhistorie, bygningsmessig og menneskelig fra en by som – selv om det holder på å bli glissent mellom de små hvite husene – allikevel ikke fornekter sitt særpreg…».

Denne første boken ble også anmeldt andre steder, nemlig til politiet! Det trønderske Ødegaards Forlag, som tidligere hadde utgitt en del erindringsbøker, ønsket også å utgi en såkalt minnebok om Bergen. Forlaget hevdet dessuten at de hadde enerett på å utgi minnebøker av denne typen, og saksøkte derfor bergensforlaget J. W. Eide for 300 000 kroner. Saken ser dog ut til å ha falt på egen urimelighet, og Brosings bok ble solgt i mer enn 12500 eksemplarer!

Samleren

Brosing var en samler. Alt materiale med relevans om Bergen var interessant, og alt av bilder, bøker og sære eller sjeldne småtrykk ble tatt vare på. Brosings billedsamling er som sagt den som kjennes best i dag. Denne omfatter eldre bilder fra siste halvdel av 1800-tallet og frem til midten av 1960-tallet, og dekker stort sett hele byen. Her er også alle byens mest kjente fotografer representerte, fra profesjonelle fotografer som Marcus Selmer og Knud Knudsen til dyktige amatørfotografer med interesse for bergensmotiver som arkitekt Olai Schumann-Olsen og ingeniør og vannverkssjef Ralph L. Wilson. Motivene var som regel lokale: Alt som kunne fortelle noe om byens fortid var interessant for samleren Brosing.

Brosings virksomhet som samler gjorde seg også andre utslag. Brosing var en ivrig boksamler, og han etterlot seg en stor boksamling som talte mer enn 10000 bind. Av denne utsøkte samlingen ble ca. 3000 bind overført til UB Bergen. Av disse utgjorde ca 1500 sider forskjellige former for Bergensiana, og disse ble et viktig bidrag til UB Bergens samlinger da de ble overført hertil i 1967. Samlingen inneholder de store bergenshistoriene fra Ludvig Holberg og Hilbrant Meyer til jubileumsverket i forbindelse med grunnlovsjubileet i 1914, «Bergen 1814-1914». De fleste bergenshistorikere fra Just Bing og Anton Mohr Wiesner til Bernt Lorenzten er også representert i samlingen.

I Brosings boksamling finnes også en rekke memoarer knyttet til bergenske forhold: Bergenske 17- og 1800-tallsforfattere som Claus Fasting og Johan Ernst Welhaven er representert med alt fra bøker og periodiske publikasjoner til leilighetstrykk, og den bergenske skjønnlitteraturen er også rikelig representert med Harald Meltzer og John Paulsen til mer folkelige forfattere som Martin Gundersen. Her finnes dessuten viktige verker innenfor slektshistorie og biografi. Firma- og foreningshistorie er også spesielt ivaretatt, blant annet med et stort utvalg småtrykk fra mellomkrigstiden. Ellers er her også litteratur som avspeiler nær sagt alle sider av byens liv: Næringslivshistorie, skolehistorie, kirke- og kunsthistorie

Ill. 5. Brosing var samler – av nær sagt alt, her fra en avisreportasje i 1962, hvor han sitter omringet av ulike gjenstander. Ser man godt etter ser vi at det også er et eldre manuskript med i bildet.

og litteratur om bergenske språk- og gatenavn er eksempler på noen av de emnene som finnes i Brosings etterlatte bibliotek.

Også det mer faghistoriske, eller primærkildemateriale, gjenfinnes i Brosings samling. Viktige oppslagsverk som Bergens matrikler og Adressekalendere fra sist på 1800-tallet er viktige kilder til byens eiendomshistorie. Her er også en stor samling med gamle «Placater» (offentlige kunngjøringer), priskuranter, bakertakster, 17. hundretalls sykehusregelementer og andre rarieteter som er spennende også for historieinteresserte i våre dager.

Er viktig poeng med mye av materialet i Brosings samling er at mye av dette kun eksisterer i dag takket være hans samleiver. Mange av småtrykkene ble ikke sett på som relevante for datidens biblioteker og arkiver, og eksisterer derfor i dag ene og alene på grunn av Brosings samlemani. Takket være denne samlemanien har vi i dag innblikk i historien til en rekke firma, foreninger og klubber som har eksistert i tidligere tiders Bergen. Dette er også et lite tankekors i våre dager, hvor småtrykk i stor grad er engangsvare som ender på historiens bossplass.

Brosings samling er fremdeles i dag, nærmere femti år etter Brosings død, i utmerket stand, dels i originalbind, dels i bind Brosing selv har besørget, eller i bind som universitetsbiblioteket har besørget.

Brosing og bildene

I dag er det altså i første rekke fotografen Gustav Brosing som huskes. Det var i hovedsak på 1950- og 1960-tallet at han drev sin omfattende amatørfotografvirksomhet. Gjennom denne aktiviteten utførte han et grundig og møysommelig dokumentasjonsarbeid ved å systematisk gjennomfotografere Bergen by. Så godt som hvert eneste hus, gate og smau i den gamle bykjernen ble fotografert. Dette gir en unik oversikt over hvordan byen så ut på denne tiden, et tidsbilde fra nå svunne tider.

I tillegg til bygningene fanget Brosing også folkelivet i byens gater, et folkeliv som for en stor del er forsvunnet i dag. Dette kunne være skoing av hester i byens gater, hjemfrakt av varer på kjelke, madammenes sladder i gaten eller de utallige ungenes lek og moro, sommer som vinter, i byens smitt og smau, alt dette ting som den eldre bergenser vil kunne huske, men som i dag tilhører en forgangen tid. Brosings egne bilder, samt de han i tillegg fikk innsamlet, gir en unik oversikt over utviklingen i Bergen i hundreåret frem til hans død i 1966, og hans fotografiske virksomhet har stor kulturhistorisk verdi både for dagens forskere og for den interesserte allmennhet.

Registrerings- og bevaringsarbeideren Brosing

I tillegg til det omfattende arbeidet han utførte med sin forfattergjerning, bokinnsamling og fotografvirksomhet, virket Brosing også som en av Bergens kulturbevarere. Dette arbeidet har nok sammenheng med Brosings øvrige virksomhet, og da kanskje spesielt den fotografiske dokumentasjonen.

Det kanskje viktigste, mest tidkrevende, men allikevel minst kjente arbeidet Brosing gjorde for å bevare den lokale bergenske historiekunnskapen for ettertiden, var arbeidet hans med å innsamle lokalhistoriske opplysninger. Gjennom en årrekke bygget Brosing seg opp et stort og grundig register med tusenvis av kort. I dette arkivkartoteket samlet han opplysninger om byens hus, deres historie og referanser knyttet til den enkelte gateadresse. Det samme gjorde han om personer han

syntes fortjente en plass i byens historie. Kartoteket inneholder mer enn 6000 slike kort. Opplysningene ble hentet fra arkiver, biblioteker og et utall avissider fra «gamle dagers aviser». Et eksempel på detaljrikdommen er opplysningene om byens mindre smau og gater: Knøsesmauet er for eksempel representert med kort på hele ti eiendommer, og Slottsgaten med 26 eiendomskort.

I arkivet etter Brosing finner man også opplysninger om alle mulige lokalhistoriske rariteter. Visste du for eksempel at navnet Puddefjorden kan komme av det norrøne Bodi, som betyr skjær, båe? Navnet kan ha oppstått på grunn av alle skjærene i leden ved Sydnes og Dokkesskjærene. Visste du at strilenes navn på fjorden i gamle dager var Skinnhåsen, etter Hosa som var et gammelt ord for et åpent stykke over

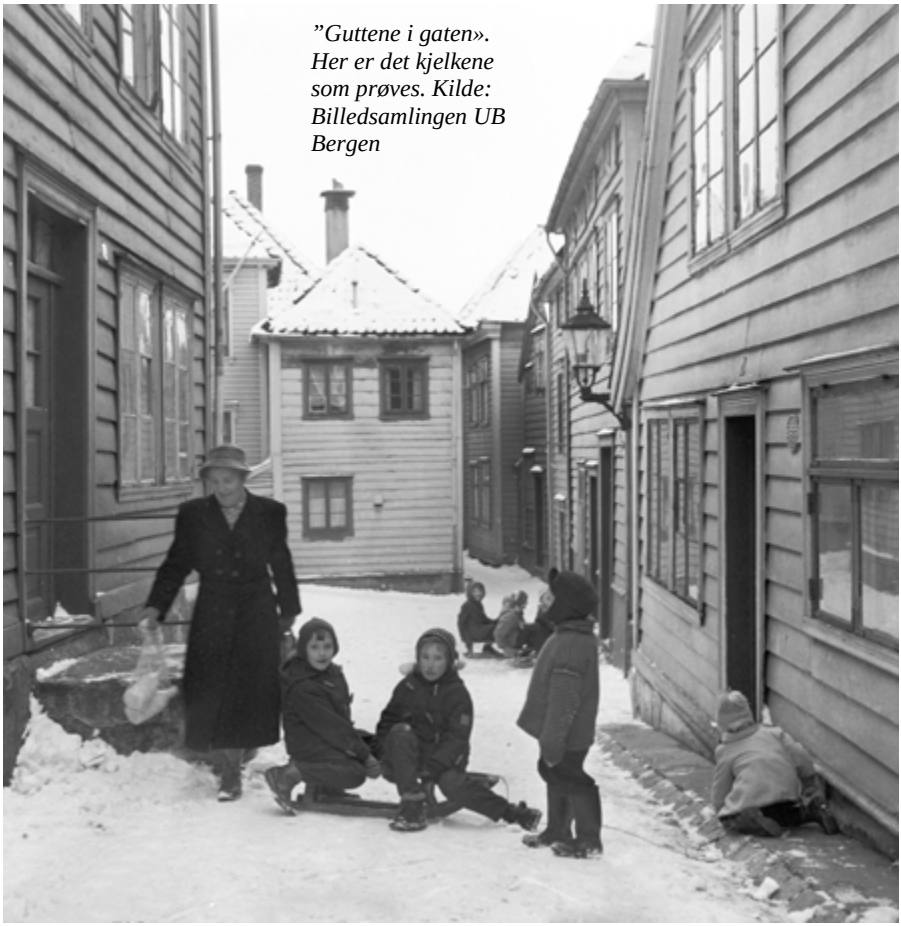

”Guttene i gaten». Her er det kjelkene som prøves. Kilde: Billedsamlingen UB Bergen

Brosings kartotekkort med lokalhistoriske opplysninger. Kilde: UB Bergen.

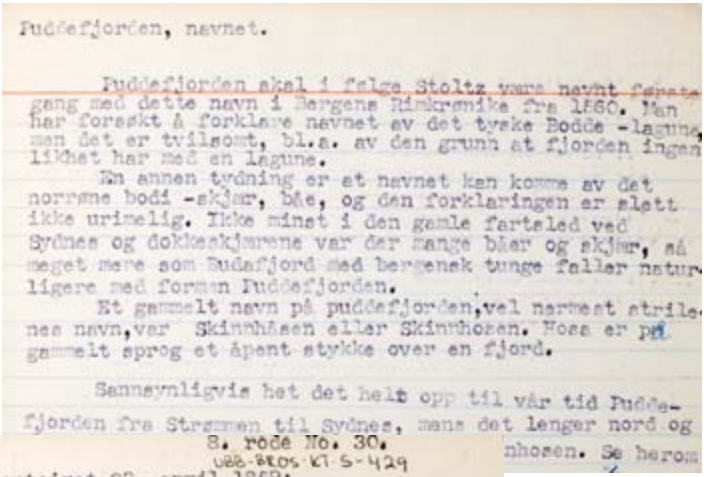

Puddefjorden, navnet.

Puddefjorden skal i følge Stoltz være nevnt første gang med dette navn i Bergens Rimkrønike fra 1560. Man har forsøkt å forklare navnet av det tyske Bodde -lagune, men det er tvilsomt, bl.a. av den grunn at fjorden ingen likhet har med en lagune.

En annen tydning er at navnet kan komme av det norrøne bodi -skjær, båe, og den forklaringen er slett ikke urimelig. Ikke minst i den gamle farteled ved Sydnes og dokkeskjærene var der mange båer og skjær, så meget mere som Budafjord med bergensk tunge faller naturligere med formen Puddefjorden.

Et gammelt navn på puddefjorden,vel nærmest strilenes navn,var Skinnhåsen eller Skinnhosen. Hosa er på gammelt sprog et åpent stykke over en fjord.

Sannsynligvis het det helt opp til vår tid Puddefjorden fra Strømmen til Sydnes, mens det lenger nord og nhosen. Se herom

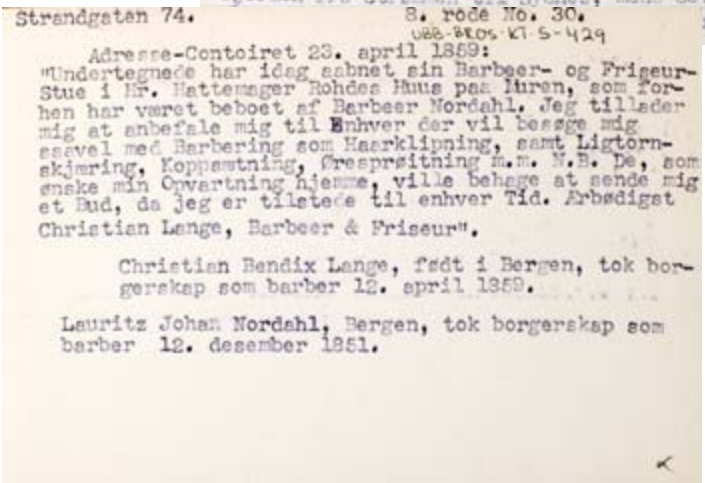

Strandgaten 74. S. rode No. 30.

Adresse-Contoiret 23. april 1859:
"Undertegnede har idag aabnet sin Barbeer- og Frigeur-Stue i Hr. Hattemager Rohdes Huus paa Øren, som forhen har været beboet af Barbeer Nordahl. Jeg tillader mig at anbefale mig til Enhver der vil besøge mig saavel med Barbering som Haarklipning, samt Ligtornskjæring, Koppsætning, Øresprøitning m.m. N.B. De, som ønske min Opvartning hjemme, ville behage at sende mig et Bud, da jeg er tilstede til enhver Tid. Ærbødigst
Christian Lange, Barbeer & Friseur".

Christian Bendix Lange, født i Bergen, tok borgerskap som barber 12. april 1859.

Lauritz Johan Nordahl, Bergen, tok borgerskap som barber 12. desember 1851.

en fjord? Eller har du hørt at barberer Christian Bendix Lange holdt til i Strandgaten 74 fra 1859? Her «anbefaler han sig til» «Enhver der vil besøge mig saavel med Barbering som Haarklipning, samt Ligtornskjæring, Kopsætning, Øresprøitning m.m.». I kartoteket er ingen opplysninger for små eller for snodige.

Brosings engasjement for Bergens bebyggelse, og hans kamp for å bevare det eldre byrom, har vi vært innom under hans journalistvirksomhet. Brosing var imidlertid også aktiv innenfor en mer organisert virksomhet med dette formål for øye. Brosing tok for eksempel aktivt del i arbeidet med å bevare gjenstandene fra Bergens Teatermuseum som ble ødelagt under bombingen av Det Gamle Teater i 1944. Han var senere også en av initiativtakerne samt hoveddrivkreftene bak stiftelsen av Kulturhistorisk selskap i 1955. Her var han dessuten formann det meste av tiden frem til sin død i 1966. Selskapets formål var å bevare bygninger av antikvarisk verdi i samarbeid med anti-

Den eldre Gustav Brosing.

kvariske myndigheter. Fredningen av Rosesmuggrenden i Sandviken er et eksempel på en sak de klarte å oppnå. Det var også Kulturhistorisk selskaps midler som ble brukt til kjøp av hans rike samlinger som ble overdratt Universitetsbiblioteket. Gavebrevet fra 1. september 1967 er i Billedsamlingen, og det er undertegnet av Frank M. Falch, Thorolf Rafto og Baard Sæverud.

Arkivet etter Brosing utgjør en viktig kilde til byens historie, og vil være av uvurderlig verdi for byens lokalhistorikere eller den generelt interesserte bergenser når den etter hvert blir enda mer tilgjengeliggjort.

Litteratur:

Brosing, G. Bergen vår by. Bergen : Eide, c1959.

Brosing, G. Det gamle Bergen : erindringer i bilder og tekst fra en by i fest og Hverdag. Bergen : Eide, c1955.

Fotobok fra det gamle Bergen. I: Bergens Tidende 19/8 -1954.

Laun, L. K.: Det gamle Bergen. I: Morgenavisen 18/10 – 1955.

Lauhn, L. K. Gustav Brosing In memoriam. I: Morgenavisen 28/9 -1966.

Lorentzen, B. Bergen vår by. Anmeldelse. I: Bergens Tidende 17/10-1959.

Lorentzen, B. Minneord om Gustav Brosing. I: Bergens Tidende 29/9-1966.

Martens, Johanne: Gustav Brosings samlinger av Bergensiana. I: Bibliotek og forskning 19(1973).

Schønfelder, L.: En smakebit av Brosings Bergen. I: Bergens Tidende.

Seleber plagiatsak mellom to forlag. I: Morgenavisen 18/8-1954

Brosings Bergensiana skal sikres for byen. I: Bergens Tidende 1966.

I tillegg er en rekke artikler og debattinnlegg av Gustav Brosing i Bergens Tidende, Dagen, Bergens Arbeiderblad og Morgenavisen i perioden 1930-1966 gjennomgått.

Bjørn Davidsen:
Bergen og Laksevåg 1940-45

- en studie av informasjonsflyt

Ved invasjonen i Norge i 1940 kom tyskerne til duk og dekket bord når det gjaldt skipsverft og reparasjonsverksteder i Bergens-området, særlig ved Puddefjorden. På Laksevåg lå flere slike rundt Sørevågen, på innsiden og utsiden av Laksevågsneset. Bergens Mekaniske Verksteder (BMV) hadde sitt reparasjonsverksted med tørrdokk på Tørrisneset og en bare sju år gammel stor flytedokk like utenfor. I tillegg hadde Det Bergenske Dampskibsselskab (BDS) sitt reparasjonsverksted og kullforsyningsanlegg for skip på Laksevågsneset. Ytterst på neset hadde dessuten Kulkompagniet af 1871 (K71) sitt kullager.

Lenger inne i Puddefjorden, men på andre siden mellom Møhlenpris og Storestrømmen, lå først Mjellem & Karlsens skipsverft, så Marineholmen som var det vestnorske sjømilitære senter – og helt innerst i fjorden BMV's skipsbyggeri i Solheimsviken.

Et bedre sted for en altomfattende sjømilitær base, langt unna havet og med beskyttende fjell, kunne tyskerne knapt ønske seg, særlig ikke etter at de hadde erobret de militære forsvarsverkene som beskyttet både byen og innseilingen til den. Det ble da også her de kom til å bygge opp det som siden er blitt kalt «Ubåtbyen Bergen».

Selv om bergenserne flest forholdt seg etter måten rolig i forhold til tyskernes innmarsj i Bergen og etablering av okkupasjonsmakten, begynte gradvis motstanden å ta form. Dette førte til mange arrestasjoner, fengslinger og henrettelser i de første årene. Etter den siste opprullingen av Mil.org. i 1943 og påfølgende reorganisering, kan vi snakke om at motstandsbevegelsen i Bergen hadde funnet en ytre form, som den beholdt fram til freden. Men også i denne perioden kom det tilbakeslag, som opprullingen av Sab.org. høsten 1944.

Vi skal i denne artikkelen blant annet se nærmere på noen av de gruppene som opererte i Bergen, ikke så mye i det «offentlige rom», men desto mer som informanter til de allierte i England både om ubåter og byggingen av ubåtbunker «Bruno» på Laksevåg. Alle disse opplysningene som ble sendt over til England, enten over radiotelegrafi eller med kurérer, økte de alliertes kunnskap om situasjonen i en okkupert by som mot slutten av krigen tegnet til å bli tyskernes hovedbase for ubåter i Europa. Dette førte høsten og vinteren 1944/45 til fem til dels fatale angrep mot Laksevåg og Bergen. Om de var vellykkede, er det delte meninger om. Men noen var klare på at slike angrep ikke bare var velkomne, men burde ha kommet før.

I dette bildet hører også med den bergenske motstandsbevegelses behov for direkte kontakt med London, uten omveien om Oslo og Sverige. Her ble Shetlands-farten avgjørende. Etter at Shetlands-gjengen fra høsten 1943 fikk tre ubåtjagere fra USA, gikk det mye lettere for motstandsbevegelsen å dra til London for konsultasjoner eller med viktig etterretningsmateriale.

Et hovedpunkt i denne artikkelen vil være å belyse betydningen av informasjonsflyten omkring ubåtbyen Bergen for å gi innsikt i hvordan denne ble utviklet «nedenfra» i det området av Norges som kanskje hadde størst betydning for tyskerne i krigens sluttfase. Men også å se på hvordan deres motstandere opererte ved hjelp norske angivere.

UBÅTBYEN BERGEN [1]

På Marineholmen fant tyskerne i 1940 det meste, fra administrasjonsbygg og sambandssentral til forlegninger og depoter. Hit kunne ubåtene komme for å bli utrustet nesten fra dag én. Men allerede natt til 9. mai 1940 ble Marineholmen rammet av en eksplosjon med påfølgende brann. Før brannfolkene fikk kontroll over brannen, spredte den seg til et lager med klargjorte synkeminer. Da de gikk i luften, forårsaket det en nesten total ødeleggelse av marinebasen og en omfattende ruteknusing både på Møhlenpris og på Løvstakksiden tvers over Puddefjorden. Sju norske brannmenn omkom, bl.a. brannsjef Sontum, og ti andre ble skadet. Tyskerne oppga sine tap til 12 mann.

Men allerede våren 1941 hadde tyskerne bygget opp igjen marinestasjonen med alt de trengte å ha nær sjøen. Denne ble resten av krigen det sentrale sted i Bergen hvor ubåtene kom inn fra tokt, og ble sendt ut på nye tokt. Og ubåter kom det nok av til Bergen, særlig etter at tyskerne opprettet sin 11. ubåtflottilje der sommeren 1942.

Med BMVs skipsbyggeri i Solheimsviken og Mjellem & Karlsens skipsverft på Møhlenpris hadde krigsmarinen kort veg til slipper for ubåter som måtte overhales eller repareres. Like fullt kastet tyskerne sine øyne på reparasjonsverkstedet til BDS i Sørevågen som framtidig ubåtverksted. Dette ble i 1941 beslaglagt og gjort til underbruk av Danziger Werft. Dermed fikk de hånd om nordre del av Sørevågen og deler av Laksevågsneset. Samtidig benyttet de seg flittig av BMVs tjenester på Tørrisneset.

DANZIGER WERFT OG BUNKER «BRUNO»

Allerede i 1941 forelå de første planene om å utvide Danziger Werft ved å bygge en ubåtbunker i Nordrevågen på nordvestsiden av Laksevågsneset. Her var det den gangen stort sett en bebyggelse av småhus i et forholdsvis idyllisk arbeidermiljø, men tyskernes planer førte til store omveltninger for befolkningen i dette området. På kort varsel fikk beboerne i Nordrevågen beskjed om å flytte, fordi området var beslaglagt.

Tyskernes planer for en ubåtbunker på dette stedet, bunnet nok mer i hensynet til den praktiske beliggenhet i tilknytning til nærliggende virksomheter som de kunne gjøre seg nytte av, enn strategiske ved å gjøre de sivile i omgivelsene til «gisler» eller «levende skjold» ved eventuelle angrep fra deres fiender.[2] For på det tidspunktet beslutningen om å bygge bunkeren i Nordrevågen ble tatt, var jo Tyskland «seirende på alle fronter».

Men ting kom til å forandre seg. Og byggingen av ubåtbunkeren, som fikk navnet «Bruno», trakk ut i tid. Dårlige bunnforhold var én ting, mangel på byggematerialer en annen. Likevel ble bunkerplanene sakte, men sikkert realisert.

Ved hjelp av russiske slavearbeidere, norske tvangsutskrevne eller frivillige – og med store bidrag fra norske og tyske bedrifter, steg en betongkoloss i været i Nordrevågen. Men den var langt fra ferdig ved inngangen til 1943, ei heller ved utgangen av 1944. Ja, den ble egentlig aldri ferdig slik den var tenkt, da freden kom i mai 1945.

Den allierte invasjonen på Kontinentet 6. juni 1944 førte til at de tyske ubåtbasene i Frankrike allerede 25. august ble beordret evakuert. Ubåtene og deres støtteapparat ble stort sett sendt til de nye ubåtbunkerne i Bergen («Bruno») og Trondheim («Dora»). I tillegg ble sjefen for ubåtkommandoen F.d.U. West, Kapitän zur See Hans-Rudolf Rösing, beordret til Bergen med beskjed om å gjøre ubåtstøttepunktet der til en fullgod erstatning for ubåtbasene i Frankrike. Men dette var i utgangspunktet en umulighet, siden de norske basene de facto ikke var rede til å ta imot det betydelige antall ubåter som nå skulle flyttes.[3]

Det var mange problemer i forbindelse med overføringen. Allierte fly var svært aktive – og drivstoffsituasjonen i Norge var sårbar. Hovedargumentet fra Bomber Command mot å bombe bunkeren i Bergen, var at de hadde dårlig erfaring med slik bunkerbombing i Frankrike fordi bombene ikke var sterke nok til å bryte gjennom taket. Dessuten mente de at å bombe ubåtverftene i Hamburg-området, som satte sammen ubåtene – og drivstofforsyningene til Bergen, var en mer effektiv bruk av bombeflyressursene. Like fullt fikk Admiralitet gjennomslag for bombing. Og når først Bomber Command måtte skride til verket, gjorde de det helhjertet og med full styrke.

ANGREP BÅDE FRA SJØEN OG LUFTEN,

Bergen ble bombet mange ganger under okkupasjonen, helt fra 9. april 1940. I tillegg til skip på havnen, som Königsberg ved Skoltegrunnskaien i 1940, ble særlig ytre deler av Nordnes rammet av britiske bomber. Det sivile luftvernet varslet hele 102 ganger under krigen «flyalarm»[4], selv om det ikke hver gang var bombefly på ferde.

Fra høsten 1943 til januar 1945 ble seks av sju planlagte angrep gjennomført mot BMVs flytedokk, Danziger Werft, bunker «Bruno» og Bergen

havn.

Det første skjedde 20. november 1943 med fire enmannsubåter av typen «Walman» som ble sjøsatt ved Solsvik nord på Sotra fra to MTB'er. Angrepet var mislykket og måtte avbrytes. Tre av båtene ble senket av mannskapene, som kom seg unna og i sikkerhet. Den fjerde ble «blåst» utenfor Kvarven. Føreren, Bjørn Pedersen, havnet i tysk fangenskap, men overlevde utrolig nok krigen etter flere fluktforsøk.[5]

Neste mål var flytedokken. Den ble første gang forsøkt angrepet med miniubåten «X 24» 14. april 1944. Både inn - og utnavigering mellom Fedjeosen og Puddefjorden gikk greit. Men vanskeligheter med å finne flytedokken i sluttfasen, gjorde at det i stedet ble det tyske lasteskipet «Bärenfels» som fikk unngjelde, og sank ved kai på Laksevågsneset.

Andre forsøk skjedde 11. september 1944, og da hadde «X 24» hellet med seg. Den klarte å legge fra seg to sprengladninger på bunnen under flytedokken. Åtte timer seinere smalt det, men da var «X 24» kommet langt nord i Hjeltefjorden. Dokken ble delt i to og sank, med den følge at 17 norske arbeidere ble drept, hvorav bare 16 ble funnet. Først i august 1945 ble det klart hvem som hadde senket flytedokken.[6]

Tre uker seinere, 4. oktober 1944, gjennomførte britene det første flyangrepet mot Danziger Werft og bunker «Bruno». Selv om engelskmennene visste at de ikke kunne slå ut bunkeren, gjennomførte de et såkalt «harassing»-angrep i håp om å gjøre mest mulig skade på infrastrukturen og verkstedene rundt den, slik at byggeprosessen ble forsinket.[7] Resultatet ble fra engelskmennenes side, betegnet som vellykket. Mange av verkstedsbyggene og utstyr til byggeprosessen ble ødelagte, og flere ubåter og heveverk (små flytedokker) ble senket. Men det førte neppe til en forsinkelse i byggingen av bunkeren på mer enn noen måneder.

Mye røyk under angrepet førte derimot til en katastrofe for hele indre Laksevåg. Bomber falt over alt, fra Nygård til Damsgård. Verst gikk det ut over den nærmeste sivile bebyggelsen rundt målområdet, og spesielt Holen skole 150 meter fra sørvestre bunkershjørne. Den fikk tre fulltreffere, og her omkom 61 elever, flere ansatte og 16 sanitetsfolk fra Det sivile luftvern. Men også en del bedrifter ble rammet. Totalt omkom 193 norske sivile på Laksevåg under dette angrepet samt et ukjent antall tyskere og russiske slavearbeidere. Ingen britiske fly gikk tapt over Bergen, men ett av flyene krasjet da det måtte nødlande i Skotland på veg hjem.

I den engelske strategien lå det at slike angrep måtte gjentas flere ganger for å ha effekt. Derfor feide fly fra «RAF» på ny over Laksevåg natten til 29. oktober 1944. Men i motsetning til første gangen, da det var lyst og fint vær, var det nå så lavt skydekke at flygerne knapt så ledelysene som «stifinnerne» slapp ut. Etter det første angrepet var det kommet kritikk for den dårlige presisjonen. Derfor var det nå gitt ord-

re om at intet fly skulle slippe bombelasten, før de så markeringslyset over målet eller selve målet. Dette førte til at flyene måtte gå så lavt at de ble et lett bytte for det tyske luftvernet.

En av grunnene til manglende presisjon 4. oktober hadde vært all røyken, særlig etter de første bombetreffene, men også på grunn av tyskernes røyklegging av området. Ved det andre bombeangrepet besto derfor noe av lasten i de flyene som skulle inn i første angrepsbølge, av bomber med en tidsforsinkelse på en halv eller en time for å unngå så mye røyk etter nedslagene.[8] Men dette førte til en ny katastrofe, denne gangen på Nøstet. Ett av flyene som ikke hadde fått sluppet lasten sin da det kom inn mot Laksevåg fra Bergensdalen, ble truffet av antiluftskyts, trolig fra luftvernbatteriet Krokås på Askøy, da det skulle gjøre vendereis mot målet. Flyet ble så skadet at flygeren valgte å slippe ut lasten over det han trodde var sjø, for å få bedre høyde. Men i stedet for å treffe Puddefjorden, havnet bombene på rekke og rad fra Nøstetorget og opp langs Komediebakken til den siste traff Det Gamle Teater på Engen. Det hjalp likevel flyet lite. Det suste videre på sin ferd mot Store Lungegårdsvann, hvor det styrtet like utenfor Florida.

Siden dette flyet hadde blandet bombelast, oppsto det straks branner i området. Men da de tidsinnstilte bombene begynte å gå av midt i rednings- og slukkearbeidet, ble det en katastrofe også for hjelpemannskapene. 43 nordmenn omkom i dette angrepet, deriblant fem brannmenn og en politimann. I tillegg omkom noen tyske soldater. Tre britiske fly gikk tapt over Bergen i dette angrepet.

Det siste flyangrepet kom på dagtid 12. januar 1945. Denne gangen sendte «RAF» avgårde fly fra eliteskvadronene 9 og 617, kjent som «The Dam Busters» etter sin innsats mot demningene i Ruhr-området. Flyene til disse skvadronene var ombygget til å kunne bære de fryktede Tallboy-bombene på 12 000 pund. Høsten før hadde de blant annet senket det fra før skadete slagskipet «Tirpitz» ved Tromsø. Nå skulle de prøve seg på bunker «Bruno».

Men over Bergen møtte flyene denne gangen tysk flymotstand. To dager før hadde nemlig en skvadron, 9. Staffel «Eismeerjäger», landet på Herdla. Og disse «ishavsjegerne» kom til å forstyrre det britiske angrepet så mye at heller ikke dette ble særlig vellykket. En ting var at de få bombene som traff bunkerstaket, ikke klarte å utrette særlig skade. Verre var det for britene at tre av deres spesialfly gikk tapt.[9] Dette ble trolig avgjørende for at en annen planlagt og stadig utsatt aksjon, «Skylark», ikke ble satt i verk i det hele tatt.

For «Skylark»-operasjonen var både krevende og komplisert. Den skulle gjennomføres mot «Bruno» og Bergen havn ved nattlig angrep av seks hurtiggående såkalte «Boom Patrol Boat» (BPB). Dette var en type sprengbåter som skulle slippes ut i fallskjerm av modifiserte utgaver av samme type fly som kunne frakte «Tallboy»-bombene. Om bord i hver båt skulle

det være en spesialutdannet soldat. Denne skulle så manøvrere BPB'en i posisjon mot målet. Selv skulle vedkommende gå fra borde og komme seg til lands ved hjelp av en gummibåt, mens BPB'en ville eksplodere når den traff målet.

For å ta seg av spesialsoldatene når de kom i land, ble det organisert redningsgrupper i Bergen. Men disse visste lite om hva de egentlig var med på. Det var etter sigende bare to mann i byen som kjente til hva «Skylark» virkelig gikk ut på, nemlig Milorg-sjef Roar Sannem og SOE-løytnant Louis Pettersen. Og det var sistnevnte som skulle skaffe redningsgruppene. Det oppdraget sendte han videre til Minde-gruppen i Milorg under ledelse av Arnfinn Finne. På grunn av blant annet dårlige værforhold, flyproblemer og det nattlige portforbudet som ble innført i oktober, kom aksjonen aldri til å bli satt i verk. Men vi vet at Finne hadde folk fra redningsgruppen ute på de avtalte møtestedene natten til 29. oktober, uten at det dukket opp noen som ville i sikkerhet.[10]

Og som om ikke dette var nok, var Bergen blitt rammet av den store eksplosjonsulykken på Vågen 20. april 1944. Da gikk det hollandske ammunisjonsskipet «Voorbode» med bl.a. 120 tonn sprengstoff om bord, bokstavelig talt til himmels ved Festningskaien. Eksplosjonen forårsaket ufattelige skader på bebyggelsen, drepte ca. 170 personer, hvorav vel 100 norske sivile, og skadet mange tusen.

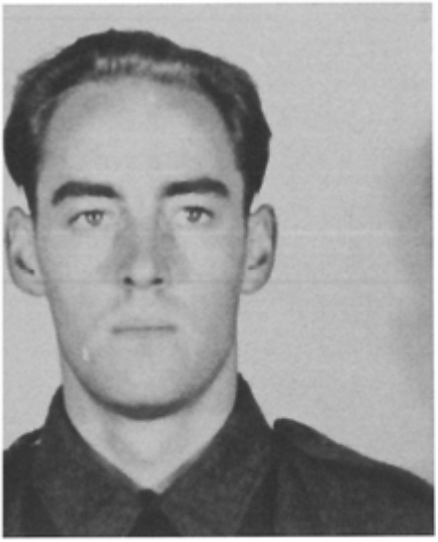

Louis Pettersen (1919-1995) var løytnant i SOE og et viktig bindeledd i informasjonsflyten mellom Vestlandet og London.

FLYFOTO SOM INFORMASJONSKILDE

Flyfoto fra RAFs fotorekognoseringsfly hadde stor betydning for de alliertes vurderinger av hvilke tiltak de skulle sette inn under hele krigen. Hovedtyngden av flyene besto av Spitfire og De Havilland Mosquito. Disse flyene var utstyrt med avanserte kameraer som kunne ta gode bilder fra hele 44 000 fot, men vanlig høyde var det halve.

Fotorekognoseringsflyene var strippet for våpen. I stedet hadde de fått større drivstofftanker, slik at de hadde lengre rekkevidde. Dermed var flyene avhengige av å holde seg unna tyske jagerfly og luftvern, noe de stort sett

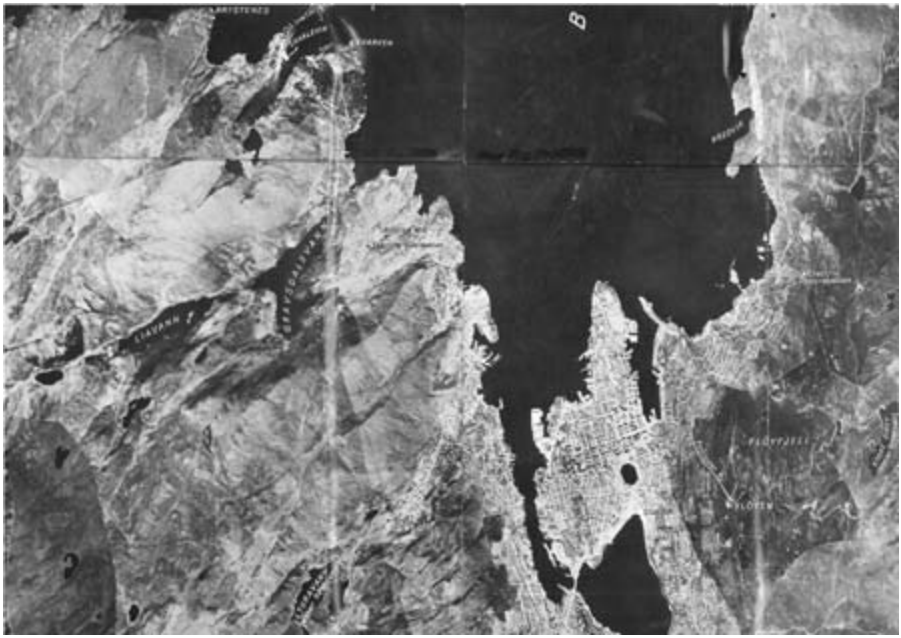

Utsnitt av bearbeidet flyfoto over Bergensområdet fra mars 1943. (SAB, materiale fra SOE, avlevert fra Distriktskommando Vestlandet (DKV).)

klarte på grunn av sin høye fart. Men en gang gikk det galt over Bergen, der et Mosquito fotofly ble skutt ned av luftvernild over Loddefjord og styrtet der Vestkanten ligger i dag.

Både Bergen havn og byggingen av bunker «Bruno» ble nøye overvåket av disse flyene. Kildene om Skylark-operasjonen forteller at det var fotofly over målområdene i Bergen og omegn hele 28 ganger seinhøsten 1944. Problemet med Bergen var at det ofte var dårlig vær. Dette hindret flyene å ta gode bilder. Men både i forkant og etterkant av angrepet 4. oktober 1944 var det skyfritt, med den følge at RAF kunne levere perfekte bilder til operasjonsledelsen.[11] Flyene fra RAF fortsatte sin fotorekognosering over Bergen helt til 28. august 1945.[12]

Også bombeflyene tok såkalte strikebilder under angrep. På disse flyene var et kamera plassert i forkant av lasteluken. Dette tok automatisk bilder av siktepunktet og mål når bombelasten ble sluppet.[13]

SPIONASJE OG INFORMASJONSFLYT

Bergensere flest var som sagt lite oppglødde over det tyske militære nærværet i den gamle hansabyen. Men de

Marineholmen—Bergen, skisse over militære mål rundt Puddefjorden, tegnet i oktober 1942, og bygd på etterretningsinformasjon innhentet fram til juli 1942. (SAB, materiale fra SOE, avlevert fra DKV.)

første motstandsgruppene led etter hvert nederlag som følge av brutale opprullinger. Det er nok å nevne opprullingen av Stein-organisasjonen i 1941 og det lokale Milorg i 1943.

Men det var fortsatt innsatsvillige bergensere tilbake som ville våge livet for å gjøre det surt for tyskerne og deres norske medløpere. Det vil her føre for langt å gå inn på alt som kom til å skje på motstandsfronten, for det var mange aktører på banen, styrt av vidt forskjellige «bakgrunnsorganisasjoner» med til dels egne agendaer og mål.

Den såkalte «Hjemmefronten» med undergruppene Mil.org. og Siv.org. hadde nære forbindelser til eksilregjeringen i London og handlet etter hvert stort sett på ordrer derfra. De dro også nytte av Special Operations Executive (SOE). Denne organisasjonen hadde britene opprettet for å drive aksjoner i tyskokkuperte land. Og for Norges vedkommende opprettet SOE Norwegian Section det underliggende Norwegian Independent Company No

1 (NOR.I.C.I. – Kompani Linge). Men Kompani Linge opptrådte aldri som kompani under krigen. Derimot sendte de små grupper av spesialister og sabotører over til Norge.

Men innen eksilregjeringen var det også andre aktører som Forsvarets overkommando (særlig FO IV) og den norske legasjon i Stockholms avdeling MI II – og utenriksdepartementets E-kontor som samarbeidet med britenes Secret Intelligens Service (SIS), også kjent som MI6.

Særlig SIS var svært bevisste på at deres agenter ikke skulle ha noe samrøre med folk fra andre motstandsorganisasjoner, av fare for avsløringer eller opprullinger. I SIS drev man nemlig med rendyrket spionasje, altså innsamling av informasjon som så ble videreformidlet til London stort sett via radiotelegrafi. Derfor omtalte de gjerne SOE som «dynamitt-gjengen»[14], fordi SOE drev både med sabotasje og etterretning.

I tillegg til disse gruppene hadde kommunistene sine motstandsgrupper. I Bergen var det særlig Sabotasjeorganisasjonen (Sab.org.) som gjorde seg bemerket med både sprengninger og likvidasjoner.

Vi skal i det følgende se litt på noen av de organisasjoner som fikk betydning når det gjaldt informasjonsinnhenting og formidling av denne informasjonen til London. Hvor avgjørende denne informasjonen var for de beslutninger som ble tatt der, er ikke godt å si. Men det er helt klart at deler av denne informasjonen ble aktivt brukt både i forberedelsene til angrepene mot Bergen og Laksevåg – og i forbindelse med selve angrepene.

BERGEN – LONDON VIA OSLO OG SVERIGE – ELLER VIA SHETLAND?

Da hjemmefronten i Bergen ble rullet opp i 1943 og skulle bygges opp igjen, ønsket Hjemmefrontens sentralledelse i Oslo (SL) trolig å ha en viss styring med Bergen:

> *«SL, dvs. Jens Chr. Hauge, som på det tidspunkt hadde myndighet utover det man tidligere hadde betrodd en enkelt person, hadde besøkt byen for å søke etablert et fast samarbeide og var i den anledning blitt henvist til daværende soussjef, disponent Bjarne Sæverud.»*[15]

Hvor tett og fast dette samarbeidet ble, er vanskelig å fastslå. Men mye tyder på at Bergen til tider hadde mer enn nok med sitt, og følte seg nærmere knyttet til Storbritannia via Nordsjøen.

Hjemmefrontens ledelse (HL) i Bergen var i 1943 blitt overtatt av disponent Bjarne Sæverud (bror til komponisten og svoger til boktrykker J.W. Eide i Bergens Tidende), med Frithjof Sælen fortsatt som den ytre kontakt. Men etter en tid reiste Sælen over til England for å konferere med FO. Siden utviklet situasjonen i Bergen seg slik at han ikke fant det forsvarlig å reise tilbake.

Gunnar Wiig-Andersen (1919-2002), telegrafist for Redwing og sentral i flyten av informasjon mellom London og Bergen.

Bjarne Sæverud (dekknavn: Ole Ekeberg) hadde en Grindheim som sekretær, mens J.W. Eide fungerte som «NK». Det ble han etter at den opprinnelige «NK», Finn Blydt, i februar 1944 var blitt tatt av Gestapo. Han kastet seg deretter i døden gjennom et vindu i Gestapohuset i Veiten for å unngå å røpe det han visste. I følge Sannem var det Sæverud som skulle holde kontakten med Oslo, mens Eide var mellommann til Milorg.

Den militære delen, Milorg, fikk disponent Roar Sannem ansvaret for med betegnelsen B20.

Etter at SOE-gruppen «Redwing» kom til bergensområdet i 1943 med både agent Louis Pettersen og en telegrafist med radiostasjon (etter hvert to telegrafister og radiostasjoner) – og Shetlands -gjengen i 1943 hadde fått tre hurtiggående amerikanske ubåtjagere, såkalte «sub-chaser», som ble satt i virksomhet 17. november dette året,[16] var det liten tvil om hvilken vei informasjonsflyten skulle gå fra og til Bergen.

Kildene viser at det fra da av var direkte kommunikasjonslinjer mellom Bergen og London resten av krigen. I Minde-området satt Redwing-gnisten Gunnar Wiig-Andersen (seinere også Lars Dalland på Skjoldtun) og var både formidlere av info mellom Bergen og London samt nærmest «taxisentral» for bestilling av båttransport til og fra Shetland. Riktignok kunne de tre båtene «Vigra», «Hitra» og «Hessa» bare brukes i den mørke årstid. Men selv når det var ytterst påkrevd i den lyse årstid, stjal man heller en båt i Austevoll for å komme over, framfor å ta turen om Oslo og Sverige.[17] Oslo og Sverige var blitt en unødig omvei som bare synes brukt i helt spesielle tilfeller.

Eksempler på hvorfor det å dra i vesterled, eller å ha direkte kontakt dit, viste seg bedre, finner vi i disse setningene i Sannems rapport:

> *«De fire søkte på forskjellig vis å komme av gårde både østover hvor de råket oppi eksplosjonen i Munkedamsvn. som skapte så pass røre at de vendte vestover igjen og over Nordsjøen. Dette lykkes først i febr. da været ble så pass bra at man kunne krysse havet.»*[18]

samt:

«Foruten i Rådet arbeidet B20 fra våren sammen med BAR's ankermann daværende reguleringssjef i Bergen Sven Løvik – A 1 – som kodet og samlet alt etterretningsstoff til London. Dette samarbeide ble meget fruktbringende for så vidt som Mil.org. til enhver tid raskt ble tilført alle underretninger om tyskernes foretagender og virksomhet.»[19]

Av dette kan en anta at HL i Bergens behov for å orientere SL i Oslo, ikke hadde førsteprioritet – hvilket dette brevet også skulle gi en indikasjon på (sendt fra Oslo hele ti dager etter angjeldende angrep 4.10.44):

«Til Bergen 14/10-44.

Vi har lest i avisene at der skal ha vært et bombeangrep på Bergen. Det sies også at det skal har vært noen drepte og sårede. Det er mange som spør oss hva som egentlig har foregått, da de mener at vi skulle ha enkelte folk i Bergen som holder oss underrettet om det som skjer der borte. Vi har dessverre måttet slå beklagende ut med armene og si at dessverre, dessverre..

Fra alvorlig spøk til alvor: Det er mer enn beklagelig at vi ikke har fått høre noe fra dere om bombeangrepet på Laksevåg. Det er et alvorlig propagandaspørsmål, og avisene her maser på oss for å få vite hva de skal skrive om saken. Det er endel ting som går mann og mann imellom her og som vi gjerne skulle ha bekreftet eller avkreftet. 1. Til å begynne med skulle flyene ha bombet med stor treffsikkerhet, men så skal tyskerne ha lagt ut kunstig tåke og da begynte det å gå utenfor det egentlige mål. 2. Det sies at de nasistiske skolemyndigheter i Bergen (skolestyret) skal ha tvunget igjennom at Holen skole ble brukt, imot befolkningens (lærernes?) ønske. Disse spørsmål må vi ha besvart snarest. Heller ikke vil det skade med en nærmere skildring av det som er skjedd.

For å få en bedre opplysningstjeneste, vil vi rå til at der oppnevnes en tillitsmann som gjennom Dem holder oss underrettet om begivenheter i Bergen. Det blir nærmest en reporterjobb, og en pålitelig journalist ved en av de større avisene burde kunne brukes.»[20]

Dette brevet er interessant på flere måter. En ting er at HL i Bergen hadde nok meg seg og sitt og ikke tok seg bryet med å orientere SL i Oslo om hva som skjedde vestpå. En annen ting er at SL her antydet at det kanskje fantes pålitelige journalister i den tysk- og ns-kontrollerte presse. Dette ble et av stridsspørsmålene etter krigen. For da måtte samtlige journalister som hadde jobbet i slike aviser under krigen og som ikke direkte ble sjaltet ut av faget pga. medlemskap i NS eller dømt på annen måte, gjennom pressens egen «æresrett». Fortsatt er det uklart hvor mange av dem som fikk fortsette i yrket etter krigen, jf. Guri Hjeltnes og Rune Ottosen.[21]

HEMMELIG KRIG I BERGEN

Når det gjelder begrepet «hemmelig krig», konsentrerer vi oss i denne artikkelen stort sett om årene 1943–45. Men vi kommer ikke utenom en av pionérene i dette etterretningsarbeidet, SIS-stasjonen «Theta». Den virket en periode fra høsten 1941 til sommeren 1942 fra lokaler på Bryggen, og var blant annet den første til å melde at slagskipet «Tirpitz» var kommet til Norge og lå oppankret i Åsenfjorden nord for Trondheim. Men virksomheten ble kortvarig. Det meget aktive Gestapo rullet sommeren 1942 opp XU -gruppen «CX» i Bergen, og flere av deltakerne i «Theta» gikk med i dragsuget, mens andre klarte å flykte.[22]

Virksomheten til Gestapo og den tyske militære etterretningsorganisasjonen «Abwehr» førte til en årelang «katt og mus»-lek med livet som innsats mellom modige nordmenn i alliert tjeneste og den tyske «vernemakts» fryktede avdelinger i Veiten. I prinsippet skulle dette være rått parti til tysk fordel. Men trass iherdig innsats fra både dyktige, utspekulerte og hensynsløse gestapister, klarte flere av etterretningsgruppene og motstandsbevegelsen for øvrig å holde seg stort sett intakt fra 1943 og fram til freden.

På forsommeren 1943 kom Karl Nesfossen fra Sverige til Bergen med oppdrag å bygge opp en etterretningsgruppe for «XU». Sammen med Monrad Lilletvedt og Mons Rønhovde etablerte han organisasjonen Bergen Anlegg Reportasje (B.A.R.). Denne gruppen besto stort sett av folk med kontakter innen de fleste typer bedrifter, offentlige som private. Målet deres var i første rekke å skaffe informasjon om tyskernes planer for Bergen, men også annen informasjon.

Den første tiden ble informasjonen de skaffet fram, sendt til MI II i Stockholm. Men våren 1944 oppdaget de at en god del av dette, ikke var kommet fram. Noe før hadde de fått kjennskap til at Linge-agenter opererte i Bergensområdet og hadde radiosender. Derfor søkte de kontakt med Redwing.

Etter en tid fikk de til et møte, bl.a. med Louis Pettersen. Redwing fryktet først at dette kunne være en tysk provokasjon, men etter hvert fant B.A.R. og Redwing fram til et givende samarbeid for begge parter.[23]

B.A.R. skaffet seg etter hvert en rekke verdifulle kontakter, også en tysk offiser som de trodde var ingeniør, men som etter krigen viste seg å være arkitektutdannet. Denne karen, Alfred Manz, overlot de norske agentene blant annet mikrofilm av den tyske generalstabens plankart for forsvaret av Norge. Dette og mye annet etterretningsmateriell fra B.A.R., hadde Louis Pettersen med seg da han natt til 5. juni 1944 dro over Nordsjøen i en stjålet båt:[24]

> *«Sammen med ham drog T. Torsvik og kontakt til passutskrivingen Eva Jynge, senere Torsvik. Det viste seg imidlertid umulig for FO 4 å få tak i båt til opptaket idet samtlige var kommanderte til Kanalkysten. Til slutt stjal de tre sammen med Olav*

Drønen som med sin familie drog over, en båt og kom med den til UK – særmelding: «Vi har giftet oss» – omkring D-day.»[25]

En måned seinere sendte B.A.R. en rapport til London hvor det blant annet het:

«Vi kan skaffe utførlige rapporter om skipsfart i Bergen. Konvoier kan rapporteres hurtig. Vi kan skaffe tidagersoppgaver over sivile og militære kull-lagre og sivile oljelagre. Militære oljelagre kan kanskje skaffes. Vi får regelmessige flyrapporter fra Herdla og Sola. Videre har vi kontakt til nesten samtlige offentlige kontorer i Bergen, deriblant Telefonkompaniet. Mulighetene er nær sagt ubegrenset. Den største vanskeligheten er at vi ikke vet hva slags stoff dere trenger.»[26]

Alfred Manz' siste tjeneste for den norske etterretning var trolig i desember 1944, ved å avkrefte mistanken om at det lå rakett-ubåter i ubåthavnen i Nordrevågen. Dette ble formidlet til London av, nå SIS-agent, Karl Nesfossen, som hadde etablert seg i Lindås med radiostasjonen Pommac. Alfred Manz ble like etter beordret til Tyskland. Men hans tjenester for B.A.R. og de allierte ble aldri avslørt under krigen.[27]

Omtrent samtidig med dette begynte det å brenne under føttene på de sentrale personene i B.A.R. De fant det derfor klokest å dra fra landet med sine familier. I løpet av vinteren ble de hentet av Shetlands-gjengen nord i Lindås og bragt i sikkerhet på andre siden av Nordsjøen.

Eksplosjonsulykken på Vågen 20. april 1944 skapte full panikk mange steder. Gunnar Steen jobbet den gangen på Smebys hotell i Strandgaten. Han var hjemme da det smalt, men dro straks til sitt arbeidssted som til like med de fleste andre bygg, var skadet. Han gikk gjennom hotellet for å se på skadene. I kaoset på rommet til en tysk arkitekt eller ingeniør, kom han over en rull med kalkerpapir. Slikt papir kunne han selv trenge til å tegne på. Men da han rullet det ut, fikk han seg en skikkelig overraskelse. Papiret var stemplet «Geheimlich», og viste seg ved nærmere undersøkelser, å være konstruksjonstegninger for ubåtbunkeren. Steen tok tegningene med seg og gjemte dem vekk. En tid etter fikk han Eli Wiig Andersen til å ta dem med seg til broren Gunnar. Han holdt da til i Vossafjellene med senderen Redwing. Derfra ble tegningene bragt ut til kysten og sendt med kurér over Nordsjøen til London via Shetland, trolig av Louis Pettersen 5. juni 1944.

Gunnar Steen havnet vinteren etter i FO IV i London via Sverige. Der så han tegningene igjen.[28]

SJØMILITÆR ETTERRETNING

En av de som kom til å sitte sentralt i den sjømilitære etterretningen på Vestlandet under krigen, var Alf Martens

Meyer. Han var først tungt inne i den første eksportorganisasjonen i Bergen som fraktet folk i faresonen og innsatsvillig ungdom til Storbritannia. Ved siden av dette drev han etterretningsvirksomhet. Da eksportorganisasjonen ble rullet opp i 1942, klarte han å rømme til Sverige. Der ble han etterretningsmann ved den norske legasjon, og ble siden sendt til London. Han ble etter hvert distriktspesialist for Vestlandet ved FO IV. I praksis ledet han fra denne jobben det militære motstandsarbeidet på Vestlandet resten av krigen, og hadde også ansvar for mye av ubåtetterretningen.[29]

Straks etter at Martens Meyer var kommet til London, ble han sendt tilbake til Norge på spesialoppdrag. Målet var å bygge opp igjen det illegale arbeidet som lå nede. Under oppholdet i Bergen hadde Martens Meyer blant annet flere samtaler med direktør Thomas Falck i BDS for å høre hans syn på hva som kunne gjøres for å forstyrre tysk aktivitet både til lands og til vanns.

Falck gav Martens Meyer utførlige utredninger om det meste, blant annet ubåthavnen og ubåtaktiviteten. Falck fortalte dessuten at man i Bergen var forundret over at ubåtbunkeren og verkstedene ikke var blitt bombet, og mente dette burde gjøres raskt dersom det skulle ha noen verdi. Han la dessuten til at verkstedene lå slik til at en bombing ikke ville gå ut over sivilbefolkningen.[30]

I februar 1943 følte Martens Meyer at hans oppdrag i Bergen var fullført, og dro tilbake til London. Der skrev han en rapport som ble lest grundig, blant annet av sjefen for SOE Norwegian Section, oberst John Skinner Wilson. Han distribuerte deler av rapporten til forskjellige andre militære sjefer.

Det er flere kilder som taler for at Martens Meyers rapport fikk Admiralitetet til å bestemme seg for å kjempe internt blant de allierte for en bombing av ubåtbunker «Bruno» på Laksevåg. Men det skulle bli en lang kamp, som de først vant høsten 1944 – om enn med store betenkeligheter fra Bomber Command og sjefen der, Air Chief Marshal Sir Arthur Harris.[31]

Skipsmekler Halfdan Liisberg påtok seg i september 1944 å organisere den sjømilitære etterretningsgruppen «UH» (en forkortelse for Ubåthavn). Forespørselen om å gjøre dette, kom fra MI II-kureren Anders Østbye. Målet var å overvåke anleggene i ubåthavnen og ubåttrafikken. Rapporteringen skjedde den første tiden via XU's linjer til Oslo. Men seinere på høsten hadde han egen senderforbindelse til London via en SIS-sentral. Denne ble derimot kortvarig, da den ble peilet av tyskerne. Telegrafisten unnslapp, men hjelperen ble tatt.

Liisberg bygget opp et utstrakt kontaktnett med agenter. Tre av de kvinnelige fikk han plassert på tyskernes anlegg i ubåthavnen som kontorhjelper. Disse gjorde tjeneste for «UH» til etter freden. Blant annet bidro de til at en tysk plan om å senke tre av de mest moderne ubåtene under overfart til Storbritannia i 1945, ble avslørt.[32]

LYKKEN OG FORSTANDEN

Den svært aktive del av motstandsbevegelsen i Bergen og omegn besto i de siste krigsårene av forholdsvis få personer sett i forhold til folketallet. Men rundt de svært aktive ble det etter hvert bygget ut nettverk av sporadiske kontakter og hjelpere. Dette økte faren for opprullinger dersom noen ble tatt. For på tysk side fantes et Gestapo med svært dyktige og utspekulerte folk som hadde nådeløse torturister til rådighet. Et opphold på kokeplaten til Emil Rook (dødsdømt; skutt 5. juni 1946[33]) i Gestapohuset i Veiten 3, kunne føre til langt flere bekjennelser enn godt var. Sett i ettertid er det et under at ikke enda flere ble tatt fra sommeren 1944 og til krigens slutt.

Vi har tidligere sett at SIS sine folk hadde klar beskjed om å holde seg unna «dynamitt-gjengen» i SOE og alle andre motstandsgrupper. Men tilfeldigheter gjorde at det var avsløringen av et SIS-nettverk som førte til opprullingen av Milorg i Os. Så dette kunne slå begge veier. For fikk først Gestapo noe å nøste i, var sjansen stor for en «snøballeffekt».

Det viser også opprullingen av Sab.org høsten 1944. Men takket være snarrådighet fra enkelte personer, fikk denne opprullingen ingen smitteeffekt inn i den øvrige motstandsbevegelsen selv om det fantes bånd dit, bl.a. til B.A.R. Likevel medvirket denne opprullingen at B.A.R. fant det tryggest å legge ned arbeidet og forlate landet.

STAPO OG ANGIVERE

Men det var ikke bare på alliert side det foregikk en informasjonsflyt under krigen. Også nordmenn med tyskvennlige holdninger bidro til slikt, særlig i form av angiveri. Det norske statspolitiet, Stapo, som fort ble gjort til redskap for innføringen av «den nye tid», hadde hendene fulle med å etterforske alt som ble meldt inn fra tysk- eller ns-vennlige nordmenn. Og de var det, enten vi liker det eller ikke, en god del av i Bergen og Laksevåg.

En kjapp gjennomgang av Stapo-protokollene fra Bergen 1942–43, vitner om et «Stasi» i miniatyr. Brutalt sagt: Slapp du en «fis» på feil sted, kunne veien være kort til anmeldelse hos Stapo. For NS-medlemmene var særdeles nærtakende, ikke bare på egne, men også på «den nye tids» vegne.

Anmeldelsene, eller angiveriene, gjaldt alt fra «ufine» bemerkninger om eller til NS-medlemmer eller boikott av slike på kafeer og restauranter, til «ulovlig» flagging, radiolytting eller «fientlige» holdninger overfor «den nye tid».

Svært mange av sakene ble «henlagt» uten at det fikk konsekvenser for vedkommende som hadde «overtrådt» de nye bestemmelsene. Eller interne «familie-markeringer», som da en ikke -ns-grein av en kjent Laksevåg-famile demonstrete i kirken da et medlem av ns-greinen av samme familie ble konfirmert.[34]

Men i noen tilfeller endte det etter

hvert med katastrofe, som den anonyme anmeldelsen av Lauritz Telle i Tælavåg av 7. april 1942, for besittelse av radioapparat.[35]

Stapo synes å ha vært nidkjær i sitt arbeid. Men de fleste sakene som «luktet litt», ble raskt sendt videre til Stapo i Oslo eller tyske Gestapo. Derfor var Stapo i prinsippet farlig, særlig fordi deres antall angivere synes å ha vært større enn godt var. Sett i forhold til folketall, var det kanskje ikke så mange. Men de må ha hatt «fire par øyne og fire par ører», skal vi tro protokollene. Dessuten må disse angiverne ha hatt et jesuittisk forhold til alt og alle som var mot «den nye tid». Deres rolle som angivere synes nesten uten grenser.

Men i praktisk politiarbeid, ble Stapo i Bergen for en stor del sittende igjen med saksbehandling av bagateller – og kanskje, som Herman Wessel sa: «Noget annet de blev ei heller». Dog skal deres misgjerninger i enkelte saker ikke underkjennes.

Dessuten ble mange av deres angivere gjenkjent. De verste av dem ble også registrert i Rikspolitiets kartotek i London, for anvendelse både i advarsler tilbake til Norge under krigen – og til bruk i rettsoppgjøret etter krigen.[36]

INFORMASJON FRA FLYKTNINGER

Den norske flyktningstrømmen til Sverige ble i 1944/45 kanalisert til mottaket på Kjesäter. Der ble flyktningene avhørt. Og da som nå, måtte flyktningene «selge seg inn» gjennom en troverdig historie for å få bli. Dersom deres historie var interessant nok for å belyse situasjonen der de kom fra, ble kopi av avhøret sendt Politiets etterretningstjeneste i London. Der satt blant andre Dankert Thuland som hadde flyktet fra en tilsvarende politijobb i Bergen, og som bygget opp sitt eget private arkiv for seinere bruk. Dette arkivet ble etter hans død, overlevert Statsarkivet i Bergen.

Thuland-arkiv er svært interessant. Det inneholder blant annet lister på NS-medlemmer – og flere avhør av folk som kom over til England under krigen. Men det inneholder også noen kopier av avhør som er gjort på Kjesäter i Sverige av folk som kom fra Bergens-området.

Vi skal her gjengi og kommentere fire slike avhør, som viser hva slags informasjon «London» ble foret med av tilfeldige flyktninger vinteren 1944/45.

19. november 1944 ble kontordamen G.B. fra Laksevåg avhørt på Kjesäter. Hun var født i 1921, og altså 23 år da hun ankom Sverige:

> *«[Hun] måtte komme seg vekk fordi hennes forlovede ble tatt, og hun hadde hjulpet han med forskjellig arbeid og var selv ettersøkt. Hun lå en måned i dekning før hun kom seg avgårde.*
>
> *Hun forteller at det ikke er noe hat mot engelskmennene etter bombingen i Laksevåg og Bergen, slik som det fremstilles i avisene hjem-*

me. Hun var selv med i saniteten, og forteller en episode fra 4. oktober. Da ble en mann brakt inn til behandling. Han hadde fått brukket både ene ankelen og kneet, skadet skulderen, var opprevet i ansiktet og hadde fått klemt inn noen ribben, slik at han spyttet blod. Han hadde humøret i orden. Således sa han at jeg er ikke vakker i ansiktet nå, men det gjør ingenting for min kone er glad i meg slik jeg er.

Videre sa han, at jeg har det vondt nå, men jeg er likevel ikke sint på dem som gjorde dette. Jeg håper innerlig at de vinner krigen. Han døde et par dager senere.

Avh. vet flere som mistet barna sine på skolen, som har sagt, at det var ikke å vente annet enn at det måtte gå slik når skolen lå så nær ubåthavna. Eller rettere sagt når tyskerne la ubåthavna så kloss opp i bebyggelsen.

Hun kjenner også til at NS-ordføreren ble skjelt ut som massemorder eller noe slikt etter anfallet. Det var tyskerne og deres hjelpere som får bære ansvaret og skylden for disse tragiske hendelser.

En som var kjent ute på ubåthavna sa, at 75 prosent av havna ble ødelagt ved det første kraftige angrepet.

G.B. er o.k.

E.O.S.»

Henimot jul, 21. desember 1944, ble dommerfullmektig J.F.M. fra Bergen tatt i avhør. Han var født i 1917, og altså 27 år da han ankom Sverige:

«[Han] forteller at portforbudet i Bergen kom den 1. desember som en direkte følge av at transformatorstasjonen i Solheimsviken ble sprengt. Takket være denne sprengningen kan ikke Bergens mek. verksted komme i gang igjen før etter nyttår.

Portforbudet gjaldt til å begynne med fra klokken 21 til 5, men senere ble det lempet til å gjelde fra 23 til 5. Det er ikke opphevet enda.

Han bekrefter hva vi har hørt fra andre bergensere at stemningen i Bergen er strålende. Og etter bombingen av ubåthavnen vendte raseriet seg spontant mot nazimyndighetene, og da særlig ordfører Normann i Laksevåg, som ikke hadde tillatt evakuering av dette farlige strøket. Holen skole var således tatt i bruk bare en uke før angrepet den 4. oktober. Det ble anrettet kolossale ødeleggelser. Etter hva han selv hadde sett i kikkert kunde han anta at 9-11 ubåter gikk med i omkostninger ved dette angrepet. Og verkstedene var svært ramponert ved de to angrepene i oktober. Men selve ubåthangarene var nok ikke ødelagt, selv om de var skadet.

For å komme tilbake til Holen skole, den ligger bare 200 meter fra selve ubåthangarene. Og som før nevnt er det bare en vei som skiller skolen fra selve området.

J.M. er all right.

E.O.S.»

KOMMENTAR:

Begge disse flyktningene omtaler et spontant raseri mot nazimyndighetene etter bombingen, og særlig NS-ordfører Arne Normann i Laksevåg. Han skal etter sigende ikke ha tillatt evakuering av «dette farlige området». Det oppgis ikke noen spesifikk kilde for disse opplysningene. Men vi har funnet to illegale aviser som allerede 7. oktober brakte tilsvarende opplysninger, som i ettertid har vist seg å være feil:

Bergensbaserte «Fram»:

> *«Den [forbitrelsen] vender seg også mot de kommunale myndigheter som tillater at det blir holdt skole for våre barn i en bygning som er nærmeste nabo til det mest utpregede militære mål i byområdet, og ikke gjør noe for å evakuere privathusene i nærheten heller. …»*[37]

Oslo-vest-baserte «Siste runde»:

> *«Da skolen ble frigitt igjen sa luftvernmyndighetene fra at skolen ikke måtte nyttes, men skolestyret trumfet igjennom at den ble brukt som skole med full besetning av skolebarn.»*[38]

Det finnes ingen dokumentasjon i arkivene om at luftvernmyndighetene hadde frarådet å bruke skolen. Derimot finnes det et brev fra Luftvernsjefen til Sanitetssjefen i Det sivile luftvern rett før bombingen om at tyskerne på nytt ønsket å overta skolen, slik at Saniteten straks burde flytte utstyret sitt fra skolens kjeller.[39] (Skolen hadde tidligere vært beslaglagt skoleåret 1942-43). Men et brev med slikt innhold finnes ikke i kommunens arkiv.[40]

Når det gjelder påstanden om at de kommunale myndighetene «ikke gjør noe for å evakuere privathusene i nærheten heller», er denne som nevnt feil. Helt siden 1942 hadde nemlig ordfører Normann kjempet for å få evakuert området sør for verkstedet til BMV, og fått det vedtatt av sentrale myndigheter i slutten av september 1944. Denne saken møtte stor motstand fra huseierne, særlig etter at evakueringen ble satt i verk i ukene etter bombingen. Grunnen var at huseierne mistet leieinntekter. For hvem skulle betale husleien for evakuerte leiligheter som ikke en gang var skadet? Denne saken verserte til langt inn i fredens år.[41]

Den avhørte dommerfullmektigen forteller i tillegg at Holen skole var tatt i bruk bare en uke før angrepet 4. oktober. Også dette er feil, men har i ettertid ført til en del forvirring. Det er likevel godt dokumentert at skolestart var 1. september 1944, altså mer enn en måned før bombeangrepet.[42]

De to flyktningene kommer også med en del påstander om ødeleggelsene på Danziger Werft og bunker «Bruno». Dette er omtrentligheter som de allierte nok hadde bedre beskjed om enn det som ble servert i avhørene.

19. januar 1945 ble murerlærling K.F. avhørt på Kjesäter. Han var født i 1927, og altså bare knapt 18 år da han

kom til Sverige:

«[Han] forlot Bergen 29. desember f. å. da han ble utskrevet til arbeide på u-båthavnen i Laksevåg. Samtidig ble en hel del andre unggutter utskrevet til samme arbeid.

- Det går hårdnakkede rykter om at «taket» på u-båthavnen skal belegges med et 10 meter tykt lag av grus. Avh. tror det er dette arbeid det nå ble utskrevet folk til. Det må minst settes etpar hundre mann i sving med grustekkingen hvis det skal forslå noe, sier han.

E.F.»

Fire dager seinere, 23. januar 1945, ble kontorist O.S.H. fra Bergen avhørt på Kjesäter. Han var jamgammel med forrige avhørte og

«har arbeidet ved Bergen Preserving Co.[43] *Herfra har nå alle mannlige funksjonærer mellom 17 og 18 år – altså ingen eldre enn 18 år – fått ordre om å ta arbeid ved u -båthavnen på Laksevåg.*

Så vidt avh. kjenner til skal der nå igangsettes oppryddingsarbeide etter ødeleggelsene ved bombeangrepene på u-båthavnen likesom det i tidligere rapporter omtalte grusdekke skal legges over «taket». Det er høyst sannsynlig at dekket virkelig blir 10 meter tykt slik som oppgitt av en tidligere avhørt.

- Bergen Preserving Co.s 14 fabrikker avgir så godt som hele sin produksjon til tyskerne.

- Politipresidenten, major Claeson, har etter hva ryktet vet å fortelle nylig «fått kiste» og skal være meget nervøs i den anledning.

E.F.»

KOMMENTAR:

Her får vi tro at dersom disse opplysningene tilfløt FO IV eller andre militære ansvarlige i London, så var de så godt orienterte fra pålitelig hold i Bergen at de trakk på smilebåndet av noen av disse fortellingene. Særlig at bunkeren skulle få et 10 meter tykt grusdekke på taket (= et fire-etasjers hus), som til og med E.F. på Kjesäter trodde på. Siden de militære i London satt med nøyaktige tegninger stjålet fra tyskerne, visste de at dette var oppspinn. I følge disse skulle taket dekkes med tre meter grus.[44] Dessuten hadde de full radiotelegrafiforbindelse med Bergen som kunne etterprøve slike påstander.

SYNDEBUKKEN

Når det gjelder alle de påstandene som ble brakt til torgs om ordfører Arne Normann på forskjellig vis, er det grunn til å se nærmere på dem.

Ingeniør og ordfører Arne Normann var nemlig en merkelig person. Hans oppførsel under krigen er en gåte som har undret flere enn denne forfatter. For det første hegnet han om sin jødiske pleiesønn fra Bratislava i daværende Tsjekkoslovakia.[45] Men samtidig ble han en aktiv medløper for de som ville

Ingeniør og ordfører Arne Normann (1908-1994)

innføre «den nye tid». Det førte ham først til ordførervervet i Laksevåg hvor han gjorde mye rart, og siden til direktørstolen i Bergens Sporvei m.m. Landssvikdommen mot ham ble deretter; fem år og seks måneders fengsel, som han sonet så lenge han måtte. Siden levde han andre steder i Norge til han døde i 1994.

Problemet er at de groveste påstandene mot ham som ble framsatt både under krigen, særlig etter 4.10.44, men også under freds- og minnesamværet søndag 10. juni 1945, er totalt fraværende som tema og domspremiss i landssviksaken mot ham i 1947. Like fullt har disse påstandene fått flyte fritt i hele etterkrigstiden, mens landssvikdommen mot ham har vært holdt hemmelig. Selv ikke Frank Rossavik fikk «offisielt» se den og bruke den da han skrev boka om ordførerens jødiske sønn i 2009.

Nå har vi omsider fått offisielt innsyn i dommen. Den viser at det han ble dømt for, var helt andre ting enn det «folkedomstolen» dømte ham for. Rett nok ble han dømt for ha angitt noen, men de fleste ankepunktene handlet om trivialiteter og ting som hadde med medlemskapet i NS å gjøre.

Men hva så med påstandene rundt Holen skole, den største i bygda. Det er riktig at Normann kjempet mot tyskerne for å beholde den som skole. Den lå både sentralt og hadde til og med tilfluktsrom (det ble ikke truffet 4.10.44). For hva var alternativet? Å sende ungene langveis uten beskyttelse til Nygård – eller til usikrede bygninger som menighetshuset kloss i kirken? Vurderinger ble gjort, og de falt ned på at Holen skole var det sikreste alternativet. Der mistet de 61 elever og noen ansatte under angrepet. Men ingen vet hvor mange elever som ville omkommet dersom skolen var stengt og ungene hadde vært hjemme eller andre steder.

For kommunen, enten den var NS-styrt eller ikke, ville det under hele krigen være et problem at så lenge det fantes skoleungdommer, måtte den skaffe undervisning til dem. Og skoleungdommer var det i Laksevåg så lenge foreldrene bodde der. Men det syntes ikke som foreldrene følte behov for å fraflytte kommunen, snarere tvert imot.

Laksevåg var et attraktivt sted. Lønningene i de bedriftene som var der – og som dels tjente penger på tyskerne og tyske virksomheter, var gode.[46] Derfor var det få om noen, som flyttet ut, men desto flere som flyttet til.

Men da det gikk galt, var denne problemstillingen glemt. Da måtte de ha en å skylde på – og det ble ordfører Normann. Men akkurat disse tingene ble han ikke dømt for i landssviksaken mot ham.

SJØFOLKENE SOM INFORMASJONSOBJEKT

Bergen og Laksevåg hadde i likhet med andre deler av landet, mange uteseilende sjøfolk under krigen. I forbindelse med bombingen av Laksevåg, forsøkte NS-myndighetene seg på et informasjonsstunt overfor sjøfolkene og andre som befant seg utenfor landets grenser. Mandag 9. oktober, altså bare fem dager etter bombingen, ble det annonsert i avisene at alle fra Laksevåg som gjennom Kringkastingen ville sende «en hilsen til pårørende eller venner ute, må melde seg innen onsdag kl. 18 til Norsk Rikskringkasting, Bergen avdeling ...». Vi vet ikke hvor mange som meldte seg, siden sendeplanen for NRK på den tiden ikke er å oppdrive.[47]

Som sønn av en krigsseiler – og samtidig journalist og krigshistorieskriver, kom tanken til meg om der var noen form for brevkommunikasjon mellom de hjemme i Bergen og han som seilte nesten verden rundt på de farlige hav. Et brev som min bestemor sendte til sin sønn i maidagene 1945, indikerer at

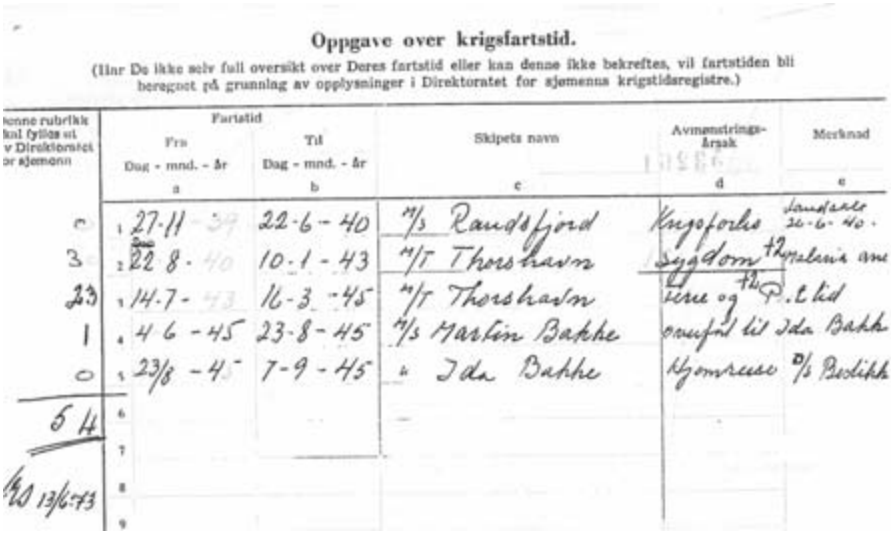

Oppgave over krigsfartstid.

(Har De ikke selv full oversikt over Deres fartstid eller kan denne ikke bekreftes, vil fartstiden bli beregnet på grunnlag av opplysninger i Direktoratet for sjømenns krigstidsregistre.)

Denne rubrikk skal fylles ut av Direktoratet for sjømenn	Fartstid Fra Dag - mnd. - år a	Til Dag - mnd. - år b	Skipets navn c	Avmønstrings-årsak d	Merknad e
0	1 27-11-39	22-6-40	M/S Randsfjord	Krigsforlis	Landsatte 26-6-40.
3	2 22-8-40	10-1-43	M/T Thorshavn	Sygdom	+2 malaria ane
23	3 14-7-43	16-3-45	M/T Thorshavn	Terre og	+2 P. C tid
1	4 4-6-45	23-8-45	M/S Martin Bakke	overført til Ida Bakke	
0	5 23/8-45	7-9-45	" Ida Bakke	Hjemreise	D/S Beslikk
54	6				
	7				
	8				
	9				

13/6-43

Fra papirene i søknaden om Ex-gratia-utbetaling for Erik Johan Davidsen, Bergen. (Riksarkivet.)

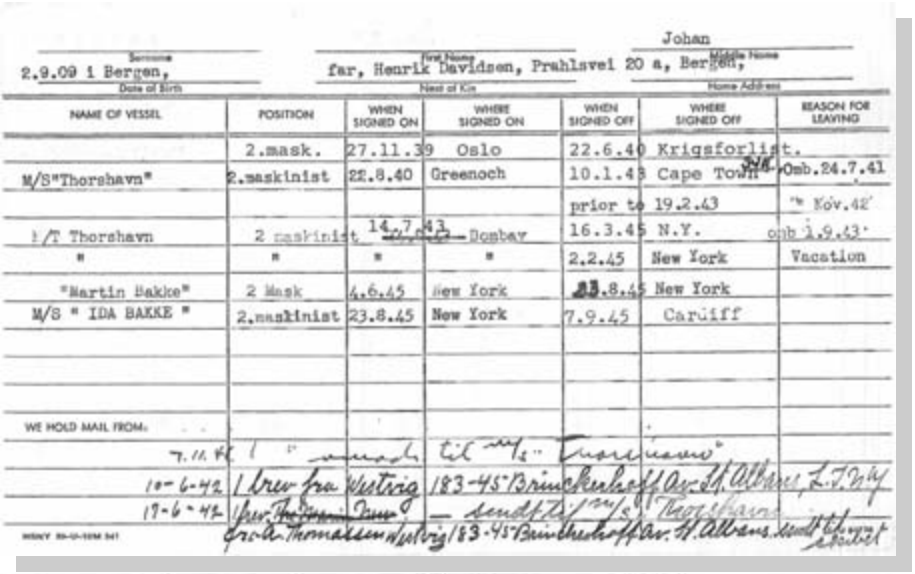

Johan

Surname: 2.9.09 i Bergen, Date of Birth

First Name: far, Henrik Davidsen, Prahlsvei 20 a, Bergen, Next of Kin

Middle Name: Home Address

NAME OF VESSEL	POSITION	WHEN SIGNED ON	WHERE SIGNED ON	WHEN SIGNED OFF	WHERE SIGNED OFF	REASON FOR LEAVING
	2.mask.	27.11.39	Oslo	22.6.40	Krigsforlist.	
M/S"Thorshavn"	2.maskinist	22.8.40	Greenoch	10.1.43	Cape Town	Omb.24.7.41
				prior to	19.2.43	" Nov.42
M/T Thorshavn	2 maskinist	14.7.43	Bombay	16.3.45	N.Y.	omb 1.9.43
"	"	"	"	2.2.45	New York	Vacation
"Martin Bakke"	2 Mask	4.6.45	New York	23.8.45	New York	
M/S " IDA BAKKE "	2.maskinist	23.8.45	New York	7.9.45	Cardiff	

WE HOLD MAIL FROM:

7.11.42 1 " [illegible] til M/S "Thorshavn"

10-6-42 1 brev fra Westvig 183-45 Brinckerhoff Av. St. Albans, L.I. N.Y.

17-6-42 1 brev [illegible] — sendt til M/S "Thorshavn"

fra A. Thomassen Westvig 183-45 Brinckerhoff Av. St. Albans sendt til [illegible]

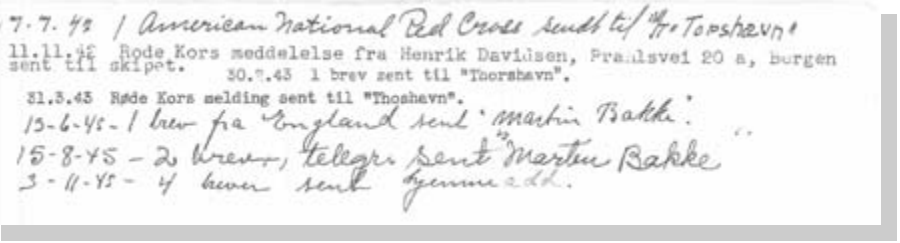

17.7.42 1 American National Red Cross sendt til "Thorshavn"

11.11.42 Rode Kors meddelelse fra Henrik Davidsen, Prahlsvei 20 a, Bergen sent til skipet.

30.2.43 1 brev sent til "Thorshavn".

31.3.43 Røde Kors melding sent til "Thoshavn".

13-6-45 - 1 brev fra England sent "Martin Bakke".

15-8-45 - 2 brev, telegr. sent "Martin Bakke"

3-11-45 - 4 brev sent [illegible]

det var en slik kommunikasjon – der hun skriver at de ikke hadde hørt fra ham på 16 måneder. Siden erfarte jeg at Guri Hjeltnes hadde berørt temaet i bind 4 av Handelsflåten i krig fra side 129 og utover i kapitlet Informasjonssentralen Brooklyn. Men også i samme bind på side 482, hvor hun i en bildetekst refererer til et brev som «løp etter» en av offiserene på «Lidvard» fra 1939 til det endelig nådde ham i 1945. Hjeltnes skriver i den forbindelse at brevet som var sendt fra Oslo, og var både åpnet og sensurert underveis.

Hjeltnes opplyser også i sine bøker at post til og fra krigsseilende sjøfolk og andre utenfor Norge under krigen, kunne ta flere veier. Men den mest vanlige var Røde Korsbrevet. Den norske Sjømannsmisjons mange sjømannskirker rundt om i verden, ble ofte sjøfolkenes «postkontor» i denne sammenhengen.

Da jeg omsider fikk det for meg å hente ut fra Riksarkivet min fars søknad om ex-gratia i forbindelse med Nortraship-«oppgjøret» på 1970-tallet, fulgte det med hans «fil» hos Nortraship.

Det var om ikke spennende, så i hvert fall meget opplysende lesing. Dog ikke så mye om min far, men om hvilket etterretningssystem Nortraship hadde bygget opp omkring hver enkelt sjømann. For statsrederiet holdt ikke bare styr på hvilket skip de seilte på. De tok faktisk også stikkprøver verden rundt, om de faktisk var om bord i den båten de skulle være, på et tilfeldig valgt tidspunkt. Dette ble så ført inn på sjømannens «fil» hos Nortraship.

Mer interessant var det likevel å observere at Nortraship holdt styr på hvem den enkelte sjømann fikk brev fra – i hvert fall brev som til sist ble formidlet gjennom Nortraship-systemet. Vi tviler ikke på at NS-myndighetene hadde et sensursystem av post som gikk ut av og inn til Norge. Men det er interessant å lese hos Hjeltnes at også brevene fra Norge til sjøfolk ute, ble åpnet og sensurert under krigen. I tillegg til eventuell sensur, holdt i hvert fall Nortraship rede på hvem avsenderen var – og i mange tilfeller hvilken relasjon vedkommende hadde til sjømannen. For dette ble også ført på sjømannens «fil» hos Nortraship.

Denne «informasjonsflyt» var det som under og etter krigen, sammen med annen informasjon, ble brukt til å utarbeide «svartelister» over en god del sjøfolk.

Konklusjon: *Informasjon gir makt. Uten informasjon er makthavere maktesløse.*

Kilder:

Bergen fylkes arkiv, Statsarkivet i Bergen (SAB)
Bergensposten (SAB)
Bergens Tidende
Ex-gratia-arkivet, Riksarkivet (RA)
Fasting, Kåre: Hundre års kavalkade – Bergens Tidende 1868–1968
Fossen, Kjell: Laksevågs historie, Bind III. Bergen kommune. 1991
Hjeltnes, Guri: Avisoppgjøret, Aschehoug. 1990
Hjeltnes, Guri: Handelsflåten i krig 1939–1945, Grøndahl Dreyer, bind 3 (Sjømann) 1995 og bind 4 (Krigsseiler) 1997
Laksevåg kommunearkiv, Bergen byarkiv (BB)
Lyngvi, Arne: Bomber over Laksevåg, 2.utg. Sigma Forlag. 2000
Nedrebø, Yngve og Paul Sedal (red.): Bombemål S/N 102 Bergen, Spartacus Forlag. 2012
(I notene forkortet Bombemål)
Forfattere:
Bjørn Davidsen
Sven-Erik Grieg-Smith (SEGS)
Halvor Sperbund
Einar K. Gjessing
Olve Dybvig
Per Helge Martinsen (PHM)
Kjetil Korsnes og Bengt Stangvik
Ingebjørg Jensen
Ottosen, Rune: Fra fjærpenn til Internett, Aschehoug. 1996
Sannem, Roar: Rapport fra B20, SAB
Statspolitiet, Bergenskontorets arkiv 1941-45. (SAB)
Sælen, Frithjof: Shetlands-Larsen, J.W. Eide. 1947
Rossavik, Frank: Det niende barnet. NS-ordførerens jødiske sønn. Spartacus Forlag. 2009
Rørholt, Bjørn: Amatørspionen «Lerken». Hjemmenes forlag. 1985
Thuland, Dankert: Etterlatt privatarkiv. (SAB)

Noter:

1 Bombemål, SEGS, s. 31 ff
2 Jf. Bombemål, SEGS, s. 53
3 Bombemål, SEGS, s. 63
4 Bombemål, Gjessing, s. 91
5 Bombemål, PHM, s. 193 ff
6 Bombemål, PHM, s. 199 ff
7 Bombemål, Korsnes/Stangvik, s. 178
8 Bombemål, Sperbund, s. 240 ff
9 Bombemål, Sperbund, s. 255 ff
10 Bombemål, PHM, s. 141 ff
11 Bombemål, PHM, s. 145
12 Opplysning fra Per Helge Martinsen
13 Bombemål, Korsnes/Stangvik, s. 347
14 Rørholt s. 43–44.
15 Fra Sannems rapport
16 Sælen, Liste over turene, s. 405 ff
17 Fra Sannems rapport
18 Fra Sannems rapport
19 Fra Sannems rapport
20 Fra korrespondansen mellom HL og B20.2 i arkivet på Hjemmefrontmuseet, Oslo
21 Hjeltnes: Avisoppgjøret (1990) og Ottosen: Fra fjærpenn til Internett (1996)
22 Bombemål, PHM, s. 126
23 Bombemål, PHM, s. 132
24 Bombemål, PHM, s. 132
25 Fra Sannems rapport
26 Artikkel av Tomas Torsvik i Bergens Tidende 20.6. 1981
27 Artikkel av Tomas Torsvik i Bergens Tidende 20.6. 1981
28 Artikkel av Øivind Ask i Bergens Tidende 20.4. 2008, samt Sannems rapport
29 Bombemål, PHM, s. 129
30 Bombemål, PHM, s. 128
31 Bombemål, Korsnes/Stangvik, s. 175 ff
32 Bombemål, PHM, s. 134 ff
33 Max Emil Gustav Rook (1888–1946) var opprinnelig tysk, men hadde bodd i Bergen i mange år før krigen. Under krigen jobbet han som tolk for Gestapo, men ble mest kjent som en nidkjær torturist. Etter krigen fikk han dødsdom, og ble den andre av til sammen åtte som ble skutt på retterstedet på Sverresborg i Bergen 1946–1947. Henrettelsen av Rook skjedde onsdag 5. juni 1946 kl. 04.50. (Kilde: Bergensposten nr. 4/11, SAB)
34 Justisprotokoll for Statspolitiet, Bergenskontoret, 3.7.41–17.4.43, nr. 511, SAB
35 Justisprotokoll for Statspolitiet, Bergenskontoret, 3.7.41–17.4.43, nr. 429, SAB
36 Jfr. Thuland-arkivet, Ebeltoft-saken. SAB
37 Fram 7. oktober 1944, UBB
38 Siste runde 7. oktober 1944, UBB
39 Lyngvi, s. 13
40 Laksevåg kommunearkiv, ordførerens journal 1.9.–15.10.44, BB
41 Bergen fylke, journal nr. J012/45, SAB
42 Annonse i Bergens Tidende 26.8.44, gjengitt i Bombemål, s. 29.
43 John Pedersen var både før, under og etter krigen eier av en rekke hermetikkfabrikker på Vestlandet, bl.a. Bergen Preserving Co. Han var opprinnelig fra Hisøy i dagens Arendal, men var i lange perioder før og under krigen bosatt i Nygårdsvik på Laksevåg. Pedersen var gift med en tysk kvinne, medlem av NS, og lot seg 1941-42 oppnevne til varaordfører i Laksevåg – uten at han gjorde seg særlig gjeldende som kommunepolitiker. I landsvikoppgjøret kjøpte han seg fri fra fengselstraff ved å godta en bot på 50 000 kroner for NS-medlemskapet og en inndragning på hele 300 000 kroner av formuen. Like full hadde han i følge skattelikningen for 1959, den største personlige formuen i Laksevåg på 832 000 kroner. Pedersens to sønner gjorde seg også bemerket under krigen innen NS og som frontkjempere.
44 Opplysning fra Halvor Sperbund
45 Rossavik
46 Fossen, s. 493
47 Bombemål, Davidsen, s. 232

Christopher John Harris:
Hans Balthazar von Gottberg i Bergen

En militæringeniør på Bergenhus og medstifter av «Harmonien».

I siste nummeret av «Bergensposten» er det skrevet både om Strilekrigen i 1765 og «Harmonien» i Bergen som feirer 1765 som stiftelsesår. Som et tillegg til det som har vært skrevet har jeg bearbeidet et foredrag jeg holdt i serien «Fortellinger fra Festningen» om en person som kan knyttes til begge hendinger. Gottberg er lite kjent både i Norge og Danmark, men han fortjener å bli trukket fram i lyset.

I mitt arbeid med eldre bergenskart så jeg flere kart og tegninger signert av en «Gottberg» eller «Gottberck». Noen av tegningene er i Statsarkivet i Bergen, mens andre er i Riksarkivet og i militærarkiv i København. Et problem var at flere av disse var løsrevet fra dokumentene som hørte til tegningene og det var vanskelig å sette dem i en sammenheng. Det er et kjent problem i arkivverden at vakre kart og tegninger kan ende opp innrammet på vegger, løsrevet fra papirene som hører til. I verste fall kan kart og prosjekttegninger kastes fordi de er utgått på dato og var ubrukelige for administrasjonen som skapte dem.

I 1999 fikk jeg ubegrenset adgang til et militærarkiv i København som var et skattkammer med tegninger og kart. Noe var registrert, men ikke alt, og de alle fleste kart og tegninger var blitt løsrevet fra sin sammenheng.

Mens jeg koste meg med kart og tegningene fra Bergenhus, og skrev notater om hvor jeg hadde sett lignende andre steder. En dag fikk jeg fikk øye på et fillete brettet kart som det var et registerkort for. Det stod at det var tegnet av en Hans Balthazar von Gottberck i 1772. Gottberg var et navn jeg kjente til fra noen bygningstegninger fra Bergenhus jeg hadde sett i Bergen, men jeg hadde ikke tatt ham med i boken «Bergen i Kart». Dette brettete kartet var i så dårlig tilstand at jeg nesten ikke turte å trekke det ut av skuffen. Kartet var det største og vakreste håndtegnete og malte Bergenskart jeg hadde sett og jeg var fortvilet over tilstanden. I tiden etterpå forsøkte jeg å vekke interesse for restaurering, men arkivet hadde ikke penger til dette og det ble ikke prioritert. Jeg så kartet igjen i 2000, og kunne bare håpe at det ble tatt hånd om i fremtiden. Bildet av det lå i bakhodet mitt i årevis.

I forbindelse med en oppdatering av verneplanen for Bergenhus som Forsvarsbygg arbeidet med i 2012 ble jeg bedt om å bidra med en liten avdeling om kart og tegninger. Her fikk jeg et nytt insentiv til se det store kartet i København nok en gang. Jeg reiste nedover og besøkte arkivet som var blitt delvis omorganisert og ikke minst flyttet til nyere lokaler. Arkivet er nå mer integrert i det militærhistoriske

forskningsmiljøet i forsvarets museer i Danmark. Kartet som jeg husket var ikke på plass, men var tatt ut til restaurering. Det er muligens det største kartet de har i samlingene.

Kartet er nå blitt vakkert restaurert i Nationalmuseets papirkonserveringsavdeling ved Brede. Konservatoren Mette Humle Jørgensen har gjort en kjempejobb. Kartet er kommet på plass i en ny utstilling som Dronning Margrethe åpnet, men dessverre for oss i Bergen henger det delvis bak andre kart og tegninger. Gottberg fortjener bedre enn dette.

Hvorfor ble kartet laget og hvem var Gottberg som tegnet det?

Vi må begynne noen få år før ingeniør Gottberg kom til Bergen. Vi husker at byen ble råket av en storbrann på Strandsiden i 1756, og at Johan Joachim Reichborn ble hentet til Bergen fra Hamburg for å være med på oppbyggingen av byen. Det var han som tegnet bl.a. Nykirken og Tollboden. Han var ikke militærutdannet eller ansatt, men han kunne tegne kart i tillegg til bygninger. Samtidig med Reichborn var det flere militæringeniører som arbeidet på Bergenhus med byggeprosjekter. Et par stykker bykart ble tegnet i andre halvdel av 1750-tallet. Bergenhus var inne i en nedgangsperiode, og få byggeprosjekter fikk finansiering. I København satt Kong Fredrik den Femte og hans militærledere og planla en omlegging av hæren. Kongen måtte holde store mengder tropper i Holstein på grunn av trusselen fra Russland, og dette var kostbart. Nedskjæringer måtte til. Den 21. mars 1764 utstedt kongen en befaling om at Bergenhus festning med Fredriksberg skulle legges ned fra 1. mai 1764. Det skulle ikke være en garnison i Bergen og ingen etatsmajor. En kapteinvaktmester ble igjen for å se til bygningene, men i løpet av sommeren 1764 ble kanonene demontert og festningsmarkene rundt Bergenhus leiet ut til private. Slavene eller fangene som satt i fengselet på Bergenhus ble sendt til Trondheim i september. I det hele tatt gikk Bergenhus inne i en tornerosesøvn – men det varte ikke lenge.

«Strilekrigen»

I tillegg til nedskjæringen ønsket kongen å introdusere nye skatter og avgifter. Han måtte ha mer penger i kisten. Det var allerede bestemt at en ekstraskatt skulle betales etter en forordning i 1762, og misnøyen mot skattebyrden var stor langs hele Vestlandet. Når det var uår for både fiskeriene og innhøstningen samtidig, økte misnøyen. Resultatet ble den såkalte «Strilekrigen». Strilekrigen hadde konsekvenser for aktiviteten på Bergenhus. Skatten skulle kreves inn med militærhjelp og oberst Frederik von Koss ved det 2. bergenhusiske regiment ledet dette fra slutten av 1764. I 1765 ble han utnevnt til kommandant på Bergenhus, året etter det var bestemt at det ikke skulle være en kommandant på festningen.

Sjølve oppløpene som har gitt navnet

Konservator Mette Humle Jørgensen viser fram det store kartet fra 1772 etter konserveringen. Det måler 2.5m. x 2.12m. Foto Harris.

til «Strilekrigen» utspant seg i Bergen sentrum der flere samlinger med bønder fra distriktene rundt Bergen oppførte seg truende, spesielt utenfor Stiftamtmannens bolig og kontor (Hagerupsgården). En del av de militære som reiste rundt i bygdene for å kreve inn skatter hadde sett sitt snitt til å kreve litt høyere gebyr enn det var lovlig slik at det var en del misnøye mot de militære. I tumultene – selv om ordet tumultene er kanskje litt for sterkt for det som foregikk- på trappene til Stiftamtmannen hadde en oberstløytnant Friedrich Dietrichsen trukket sin kårde (sabel) og hogget til en av bøndene. Flere fra garnisonen på Bergenhus var til stede. Vi skal huske navnet Dietrichsen fordi vi kommer tilbake til ham.

Stiftamtmann Cicignon skrev en beretning til Kongen i København og ba om at Kongen skulle sende en bataljon danske soldater opp til Bergen fordi de lokale soldater ikke var helt til å stole på. Mens det ble forberedt et rettslig etterspill reagerte Kongen raskt. Han oppnevnte en undersøkelseskommisjon som seilte til Bergen i begynnelsen av juni 1765 sammen med 5 grenadierkompagnier og en del artillerister, til sammen vel 320 mann under ledelse av oberstløytenant Johan Daniel von Kre-

ber. Grenadierene ble ansett som elitesoldater og de ankom Bergen 14. juli 1765. Noen soldater reiste tilbake til København etter et par måneder mens kommisjonen ble i Bergen fram til sutten av februar 1766. En del av arbeidet som ble satt i gang mens soldatene var i Bergen foregikk på samtlige festningsverk. Forfallet var stort og hvis festningene skulle fungere mot framtidige angrep fra «strilene» eller andre, måtte en del reparasjonsarbeid settes i gang. Det var ingen ingeniør på Bergenhus og arbeidet ble først ledet av kaptein Carl Alexander Stricker som senere ble leder for Norges Militære Oppmåling, og deretter av ingeniør Jens Ørbech som kom til Bergen i november 1766 fra Fredrikstad. Statsarkivet i Bergen har en del bygningstegninger av Ørbech som viser at arbeidet på Bergenhus var planlagt og delvis fullført, men Kongen og administrasjonen i København ønsket ikke å bruke mye penger på dette. Særlig dersom trusselen ikke var stor. Strilekrigen var ingen krig og arbeidet i Bergen hadde muligens stoppet helt opp før ingeniør Gottberg ble sendt opp til Bergen. Men situasjonen i Bergen var fortsatt urolig, såpass urolig at de lokale soldatene som nå var i Bergen ble sendt til Danmark og erstattet av en ny ladning med elitesoldater, den Delmenhorstiske regiment som hadde sitt navn fra grevskapet utenfor Bremen. Statsarkivar Yngve Nedrebø har skrevet om regimentet (http://digitalarkivet.no/dok/arkivverket/delmhist.htm).

Selv om de hadde vært i Danmark i et par år, var de fleste, så vidt vi kan se, tysktalende krigere med erfaring fra bla. Sjuårskrigen og andre kontinentaler kriger. Regimentet besto av to bataljoner, den ene kom til Bergen mens den andre reiste først til Trondheim. Antall soldater, med offiserer og de medbrakte koner og barn som flere hadde, var rundt 1000 stykker, dvs. at i Bergen måtte vel 500 innkvarteres. I en by med en befolkning på rundt 14.000 innbyggere var innkvarteringsbyrden stor. Soldatene og offiserene ble nemlig innkvartert privat i byen og de fleste av byens innbyggere måtte betale en skatt for å dekke innkvarteringsutgiftene. Før Strilekrigen hadde denne skattebyrden vært tålelig, men nå, med alle de ekstra soldater, var folk svært misfornøyd med de mangedobbelte utgiftene. Det var adskillige problemer med de tyske soldater, bl.a. flere titalls uekte barn og ikke minst klager over at soldatene, for å spe på deres lønninger, tok arbeid i byen fra byens egen håndverkere og arbeidere. Det var flere ordensproblemer, tyverier og desertering. Oberst Kreber, som kom til Bergen med undersøkelseskommisjonen i 1765, overtok ledelsen av regimentet i 1769 og han satte i gang en gradvis erstatning av de tyske med norskfødte elitesoldater. Det var mens regimentet var i byen at ingeniør Gottbergs navn dukker opp for første gang.

Ingeniørkaptein Hans Balthazar von Gottberg er en mann vi vet altfor lite om, og han har falt utenom alle de fleste trykte militærbiografiske verk. I et manuskript i det Kongelige Bibliotek i København er det en del datoer for hans militærkarriere, men ikke mer. Vi

Til venstre Obersløytenant Friedrich Dietrichsen (dobbelportrett) og til høyre Oberstløytenant Johan Daniel von Kreber (dobbelportrett). Manuskript i Spesialsamlingene, UiB. Foto Harris.

vet han var sønn av stadskaptein Conrad Christian Gottberg og konen Christine Sofie Poyde, men vi vet ikke hvor eller når han er født. Han skal være født i Norge enten i 1731 eller 1732. Allerede som 15-åring hadde han begynt sin militærkarriere i Danmark, og vi vet at han var ansatt som ingeniør i fortifikasjonsetaten i Schleswig-Holstein i 1755. Faren hadde hatt en høy stilling ved Rendsburg festning i nærheten av Kiel, og denne festningen var dobbeltmonarkiets viktigste festning etter København. Faren døde mens Hans Balthazar var et barn, men jeg tror at gutten ble preget av en oppvekst i Rendsburg med viktige ingeniører og offiserer rundt seg. Han hadde militærambisjoner og han fikk tillatelse til å delta i 7-årskrigen på fransk side i 1759. Han kom tilbake til Danmark og arbeidet seg oppover i gradene som ingeniør. Han ble overkonduktør i Ingeniørkorpset i 1766 og i oktober 1769 fikk han rang som Kaptein i Ingeniørkorpset. Jeg tror at han kom til Bergen i juli eller august 1769 samtidig som Oberst Kreber overtok ledelsen av den Delmenhorstiske regiment i Bergen. De to kjente i alle fall hverandre godt, muligens før de begge havnet i Bergen.

På slutten av 1769 var Hans Balthazar Gottberg i aktivitet ved Bergenhus. Nå må det sies og vi må bare akseptere det, at hvis du hadde militære ambisjoner i 1769 var Bergen en bakevje. Det var langt fra der du kunne vente noe «aksjon»- Halden, Fredrikstad, Akers-

hus ja til og med Trondheim var bedre steder å være. I Norge hadde Fredrikstad, Kongsvinger og Trondheim festninger av første klasse mens Bergenhus var en festning av fjerde klasse. Men, når det er sagt, hadde Strilekrigen vekket mer interesse for Bergens forsvar. Gottberg måtte lage prosjekter og planlegge reparasjoner.

Det var ikke bare strilene som skapte problemer i Bergen på denne tiden, byens egen befolkning, både de rike og de fattige, var mer eller mindre i opprør av forskjellige grunner.

Alle som har interessert seg for bygningshistorie i Bergens sentrale områder vet at branntakseringsprotokollene begynner i 1767 etter en forordning i 1767 om forsikring av bygninger i byen. Når det var brann i byen ble det samlet inn penger fra andre byer så vel som byens egen befolkning til å dekke gjenoppbyggingen. Men det var ikke lett å få inn pengene og det var store restanser. Bergen ble spesielt hardt rammet av branner og byen hadde så vidt kommet seg etter brannen i 1756 før en ny katastrofal brann ødela «kjernen av byen» dvs. Strandsiden i påskebrannen i 1771. 106 hus, en god del av disse hørte til byens rikeste borgere, brente ned, og i følge brannforsikringsanordningen skulle forsikringspengene kun utbetales når huseierne var klar til å starte gjenoppbyggingen. Dvs. at kun de rikeste som hadde penger og kunne begynne å bygge nytt fikk utbetalt forsikringspenger. Det var stor misnøye blant mange i byen og i 1772, for eksempel, var det fortsatt 102 øde branntomter. Innkrevingen av brannhjelpen er innviklet, men det ble satt i gang utpanting i Bergen og de som skulle foreta eksekusjonsforretningene ble truet av ansamlinger av «pøbler» som det står i rapporter.

Det virker som hele byen var kommet i uorden i årene etter Strilekrigen og folk var nå villig til å samle seg i protestaksjoner. Det var misnøye med soldatenes innkvarteringspenger og nå også brannhjelpen og samtidig ble de vanlige byskattene holdt tilbake. Fattigskatten som byens borgere måtte betale for å dekke utgiftene til fattighjelp var økt med et økende antall fattige og skatten ble ikke betalt. Det var store skatterestanser og byens administrasjon var ikke i stand til å få orden på byens budsjett. Flere av byens egne administratorer og rikeste borgere var blant verstingene. Byens regnskap ble ikke revidert. Stadsthauptmannen Lyder Schultz satt på viktige dokumenter og arkivsaker og nektet å levere ut protokoller.

I tillegg til alt dette var det uår i fiskeriene og dårlige innhøstninger. Det var svært vanskelige år for byens handlende fordi de hadde tapt Grønlands og Finnmarkshandelen. Molde og Kristiansund var i vekst på bekostning av Bergen, og det var nå hard konkurranse fra Newfoundland, Sverige og Nederland. Og som om ikke dette var nok begynte en del av byens rikeste borgere med smugling som foregikk både i utkanten av byen men også tvers over fra Bergenhus i selveste Vågen. Stiftamtmann Pettersen var for gammel og slitt til å styre byens borgerskap som var for vrange på flere måter og en ny stiftamtmann ble oppnevnt for å få

orden på byen. Stiftamtmann Albrecht Philip von Levetzau kom til byen i januar 1773 for å ordne opp i sakene. Han var bare 29 år gammel ved utnevnelsen, men hadde allerede holdt en del høye stillinger ved regjeringen i København. Han hadde juridisk erfaring og hadde også vært kammerjunker hos enkedronning Juliane Marie. Han hadde også vært attache ved den danske legasjon i Paris. Den tysktalende Levetzau ble hyllet da han kom til Bergen og han satte i gang med arbeidet umiddelbart. Forholdene ved Bergenhus sto sentralt i hans arbeid og det bringer oss tilbake til Hans Balthazar Gottberg som var på Bergenhus mens det var stor uro i Bergen. Vi husker at byens kornlager var på Bergenhus (i Proviant eller kornmagasinet – Håkonshallen). Hele stiftets pengebeholdning ble også oppbevart på Bergenhus – på denne tiden også i bygget som vi kjenner som Håkonshallen. To viktige lagre som kunne tenkes bli truet. Det var viktig at Bergenhus kunne forsvares.

Uroen og bekymringen for Bergens forsvar resulterte i flere uvanlige kart tegnet av Gottberg, bl.a. det store kartet jeg har nevnt, men også noen andre som heller ikke har vært sett i Bergen siden de ble tegnet her på tidlig 1770-tallet. Kartene ble tegnet etter ordre fra selveste Struensee og hans kabinett som er datert Hirschholm 12.november 1771. Så langt har ikke jeg klart å oppspore selve teksten i ordren, men forhåpentligvis vil teksten dukke opp i arkivene. Dette er en viktig periode i dansk-norsk historie med monarkiet styrt av Struensee fra Hirschholm slott, hvor dronning Caroline Mathilde fødte Struensees barn, Louisa Augusta, mens Kong Christian 7 ble pleiet for sinnssykdom. Struensee ble arrestert i januar 1772 og halshugget i april 1772, mens Gottberg var i full sving med arbeidet på det store Bergenskartet.

Vennekretsen til Gottberg

Vi vet at han kom til byen samtidig som det Delmenhorstiske regiment og det er naturlig at noen av hans nærmeste venner var blant militærpersonalet her. Det var ingen garnisonskirke i Bergen men det var bestemt at Korskirken skulle fungere som kirke for de militære i tillegg til at Mariakirken var kirken for alle de andre tysktalende. Så det er særlig i kirkebøkene for Mariakirken vi kan finne Gottberg.

Den 21.juli 1770 ser vi at hans 16-årige tjener ble gravlagt fra kirken uten at vi få vite navn eller egentlig hva man kan legge i ordet «Tjener». Var han en slags adjutant eller hjalp han med oppmålinger? Den følgende april gifter Hans Balthazar Gottberg seg med Anna Marie Weideborg. Familienavn er vanligvis skrevet Weiderburg. Hun var datter av en premierløytnant som hadde vært både i Kongsvinger og på Akershus. Vi vet ikke hvor de traff hverandre men de fikk et kongebrev før bryllupet som sa at de kunne gifte seg hjemme, uten trolovelse og lysning og de kunne selv velge prest. Presten ble Johan August Büttner som hadde vært prest ved Mariakirken siden 1748.

Men de kunne gifte seg hjemme – vet vi hvor det kunne være? Det var kun

noen få offiserer som ble innkvartert på Bergenhus i tillegg til kommandanten og kapteinvaktmesteren, begge i bygningene som finnes rundt borggården i dag. Vanligvis bodde offiserene ute i byen, innkvartert hos borgere. Gottberg hadde tydeligvis andre planer fordi i månedene før bryllupet og uten kommandantens tillatelse, satte han i gang en ombygging av lavettmakerhuset som i dagligtale på Bergenhus ble kalt «skottehuset». Et interessant navn for bygningen som tilsvarer i dag høyre del av Stallbygningen – garderoben og inngangspartiet når vi skal inn til Håkonshallen. Han tegnet bygningen som var adskilt fra bakerihuset ved siden av. Gottberg ønskt seg en familiebolig, muligens i andre etasje og han begynte med ombygging. Kommandant Koss var ikke begeistret for dette, særlig fordi han ikke var blitt spurt og han klaget over Gottberg. Lavettmakerhuset skulle bli depot for det «andet bergenhuskiske regiment», men Gottberg slo ut de gamle blyinnfattede vinduer og satte inn nye. Han demonterte gruen og bygget et mer moderne kjøkken. Dette gjorde man ikke uten tillatelse og han ble refset og tvunget til å oppgi planene. Hvor han og familien da bodde har jeg ennå ikke funnet ut. Men det sier litt om Gottberg som mente at han var viktig nok til å flytte inn i borggården, tvers over fra kommandanten.

I mars 1772 ble det første barn til Hans og Maria født, gutten Conrad Christian, og han ble døpt i Mariakirken av pastor Büttner. Det er litt farlig å tolke for mye ut fra hvem som var faddere, men når det gjelder standspersoner som Gottberg tror jeg at vi kan regne med at han og konen valgte faddere. De var selveste stiftamtmannen Christen Pettersen, Oberst Johan Henrich von Schacht som var sjef for det andet Bergenhusiske infanteri regiment, Oberst Johan Daniel von Kreber, regimentssjefen for ten Delmenhorstiske regiment og de kvinnelige faddere var fru Justisråd Karen de Fine (født Garmann), fru Cancelliråd Birgitte Boalth og fru Assessor Formann, de siste to var søstre, den ene konen til Rektor Jens Boalth ved Katedralskolen og den andre konen til Hans Berentsen Formann – eier av bl. a. Christinegården.

Gottberg plasserer seg her blant de mest innflytelsesrike folk i Bergen, og flere av disse var blant hans nærmeste venner.

Neste år var Gottberg selv fadder for militærfeltskjærer Pretorius sitt barn, sammen med en rekke andre militære. I 1774 ble det Gottbergske barn nummer to født og døpt i Mariakirken, datteren Caroline Maria. Her var fadderne den nye Stiftamtmannen Kammerherre Levetzau som var kongens representant i Bergen, Oberst Diedrichsen som vi husker hadde hugget til en bonde på trappen utenfor Stiftamtmannens bolig under Strilekrigen. Han var nå blitt oberst for det Nordfjordske kompani., og major Friedrich Anthon von Weinigell, kommandør for de bergenske garnisonskompanier De kvinnelige var Fru etatsråd von Bagge, fru oberstinne Valentinsen (trolig moren til Jens Boalths kone) og frauline von Kreber - en datter av obersten.

I 1775 ble det siste barnet døpt i Mariakirken, sønnen Friederich Wilhelm. Her var fadderne General Krigskommissær Joachim Christian Geelmuyden som ble adlet med navnet Gyldenkrantz i 1783, eier av Damsgård. Fadder nummer to var Biskop Nicolai Christian Friis fra Korskirken (han hadde kjøpt bispetittelen og var en meget omstridt mann), nummer tre var stadsfysikus Doktor Johan Andreas Wilhelm Buchner, født i Erfurt, Tyskland og meget kjent som forkjemper for jordmødrene og koppeinnpodning. De tre kvinnelige faddere var fru oberstinne Diedrichsen, fru amtskriver og kammerråd Sontum, og fru regiment-kvartermester von Haberdorf, gift med sorenskriveren i Nordhordland.

For en gjeng med faddere. Disse hadde nok tatt seg ut på vei til en bolig i Borggården på festningen. De ville ikke ha funnet seg til rette med parykk og kjoler på en hybel i byen. Gottberg beveget seg blant de fineste i Bergen og det er derfor litt rart at vi ikke har hørt mer om ham eller har mye kilder om ham.

Gottberg og «Harmonien»

En av hans andre aktiviteter i Bergen må nevnes, og dette forklarer litt valg av enkelte faddere. Vi husker navnet rektor Jens Boalth og hans kone som var blant faddere. Gottberg må ha vært svært musikalsk, i alle fall var han glad i musikk. Det var synd at han og kommandant Koss ikke var bedre venner fordi Koss ansees som grunnlegger av det som ble Divisjonsmusikken forløperen til Forsvarets musikere. Men Gottberg var nær venn av rektor Jens Boalth ved Katedralskolen, en av de mest spennende figurer i opplysningstidens Bergen. Det er klart at Gottberg og Boalth enten var kjente fra København hvor Boalth hadde hatt flere opphold eller gjennom felles venner. Den mest kjente felles venn var dikteren, forfatteren og opplysningsmannen Claus Fasting, som også hadde vært i København. Allerede i november 1769 hadde disse tre menn formelt stiftet Det Harmoniske Selskab i Bergen – vi kjenner det som Harmonien- etter mønster fra lignende selskap i København. Selskapet var for «concerterende elskere af Musiqven» (1765 regnes som året Harmonien ble startet men det formelle stiftelsesmøtet var i 1769)

Hovedireksjonen de første årene bestod av Boalth, Gottberg og Fasting. Andre viktige medlemmer i vennskapskretsen var Hans Tank og Niels Haslund, oldefar til Edvard Grieg. Boalth og en del av den samme vennekrets som stiftet Det Nyttige Selskap i 1774. Dersom Gottberg hadde blitt i Bergen er det ingen tvil om at han i tillegg hadde vært sentralt i dette selskap. Det Harmoniske Selskap hadde etablert en tegneskole for håndverkere og det er klart at en ingeniør med gode tegneferdigheter og opplæring bidro til dette.

Til tross for at Gottberg var militæringeniør knyttet til Bergenhus ser vi at han deltok i byens kulturelle liv og hadde en posisjon som skiller seg ut fra tidligere militæringeniører. En annen per-

Gottberg var ofte den første til å skrive under i styreprotokollen for Det Harmoniske Selskab. Foto Harris

son som tydeligvis var i kretsen rundt Gottberg, muligens vennekretsen, var den svenskfødt maleren Anders Bergius. Bergius var aktiv i Gøteborg og i København og i 1769 malte han Kong Christian 7 portrett på speilglass i kinesisk stil. Bergius kom til Norge i begynnelsen av 1770-årene og er kjent for å ha malt mer enn 100 portretter i Bergen, Christiania, Trondheim og på Sørlandet. Han var i Bergen mellom 1773-1776 og malte bl.a. portretter av Dankert Krohn og konen Margrethe, og han malte flere av fadderne til Gottbergs barn. Gottberg ble ikke malt av Bergius mens han var i Bergen, men de har utvilsomt vært kjente. Bergius returnerte til København i 1780 da Gottberg også var kommet tilbake til Danmark.

Det er veldig rart at vi ikke har hørt om ingeniør Hans Balthazar Gottberg og at han er ukjent i Danmark.

Kart og tegninger

Hvor mange kart og tegninger utførte Gottberg mens han var på Bergenhus? Så langt har jeg oppsport mer enn tretti til sammen i Bergen, Oslo og København dvs. i Statsarkivet i Bergen, Riksarkivet i Oslo og Riksarkivet og Tøjhusets samlinger i København. De fleste er bygningstegninger i forbindelse med reparasjoner og nye prosjekter for samtlige av byens festninger. Men han tegnet i alle fall to kart over Bergen og et usedvanlig vakkert kart over Bergenhus. Disse har aldri vært gjengitt i noen publikasjon og viser at det fortsatt er nye spennende kart og tegninger å finne. Det finnes så vidt jeg vet ingen annet arbeid fra Gottberg i Norge, og foreløpig er ingenting registrert i Danmark.

Kartene er datert 1772 og er spesielle

fordi de viser mer enn bare Bergens sentrum – det er dette som er nytt og spennende. Festningsmuseet på Bergenhus har nå kopier av to av hans fineste kart og tegninger.

Men hvorfor viser kartene så mye av distriktet rundt Bergen? Først var det trusselen fra Strilene og bøndene rundt Bergen, og deretter var det smugling i Bergen sentrum og i vikene langs kysten rundt Bergen. Administrasjonen i København ønsket oversiktskart som viste hvor angrep kunne komme fra og hvordan de kunne planlegge byens forsvar. Gottberg var ikke den første ingeniør som målt opp et større område. Store grenseland mot Sverige var under oppmåling og det er på denne tid at vi regner med oppstarten til det som ble Norges Geografiske Oppmåling – grunnlagt av militæringeniører. Men Gottbergs arbeid rundt Bergen var banebrytende. Kartene fra 1772 er adskillige tiår før vi får kart fra distriktene. Alle som holder på med lokalhistorie fra Stor Bergen, ja til og med Askøy, kan glede seg over kartene.

Målestokken er i roder, en gammel lengdeenhet som i Danmark-Norge som regel var 10 fot eller 5 alen = 3,14 meter. Tekstene på arbeidet til Gottberg er nesten alltid på tysk. Det ene kartet er ikke stort. Det måler vel 32 x 63 centimeter, og var opprinnelig oppbevart i et militært arkiv i København. Det er en tekstforklaring til symbolene på kartet som viser mange av stedene som er vanlig på slike kart; kirker, gårder, lyststeder, møller skipshavn m.m. Men det er også en lang liste med gårdsnavn som er uvanlig på kart fra 1700-tallet. Noen steder der Gottberg mener det kunne bli en landgang er også markert, bl.a. ved Nordåsvannet. Selv om kartet har sine begrensninger og unøyaktigheter er det svært innholdsrik.

Kart nummer to er det kartet som jeg så for første gang i 1999 som et fillete, brettet kart. Dette er også målt opp og tegnet i løpet av 1772, og dette kart er det største og etter mitt syn det vakreste Bergenskart vi kjenner til. Det måler ca. 2.5 meter x 2.12 meter. Fotograf Roberto Fortuna ved Nationalmuseet i København har fotografert kartet, som det tok Mette Humle Jørgensen mer enn fire uker å konservere og det kostet vel 80,000 danske kroner. Det var svært mye tape som måtte fjernes og ny syrefritt tape festet bl.a. Dette er egentlig et malt kunstverk som nå har undergått en fullstendig konservering.

Et hovedproblem med begge disse kartene er at de er kommet inn til det danske artilleriets arkiv uten noen form for vedlagte arkivsaker. Alle dokumentene som har lagt til grunn for kartene, prosjektbeskrivelsene og korrespondansen er blitt adskilt fra kartene, muligens allerede på slutten av 1700-tallet. Jeg fant flere detaljerte prosjektbeskrivelser skrevet av Gottberg mellom januar 1771 og oktober 1772, til sammen flere hundre sider på tysk i arkivene i København og Norge. Begge beskrivelser inkluderer detaljerte omtaler av byens festningsverk og hvordan de burde repareres. De er så detaljerte at vi får vite hvor mange murstein trengs

Bergenhus tegnet av Gottberg i 1773. Foto Riksarkivet.

osv. Den ene beskrivelsen har en innledende oversikt over Bergens historie og posisjon i Norge, skrevet av Gottberg, og denne blir brukt i senere prosjektbeskrivelser av bl.a. Suckow som etterfølgte Gottberg som ingeniør på Bergenhus.

Til tross for detaljerte prosjektbeskrivelser med kostnadsoverslag ble det ikke bevilget noe særlig penger til ar-

beidet i Bergen. Dette kan være en del av forklaringen på hvorfor disse kart og tegninger ble stuet vekk forholdsvis tidlig. De var ikke blant militærkartene som ble overlevert til Sverige i Kielavtalen etter 1814. Svenskene ønsket alle de viktigste norske kart men fikk bare en brøkdel. Kartene til Gottberg hadde vært svært interessant for svenskene, men de ble enten bevisst holdt tilbake eller var allerede tapt i et uoversiktlig og rotet militært arkiv.

Det store kartet også har sine klare begrensninger som vi må forholde oss til når vi studerer det og skal trekke slutninger. I likhet med alle kart viser det et utvalg av informasjon satt sammen til et formål, i dette tilfelle for å gi en oversikt over Bergen og omegn med tanke på hvor det kunne komme fiendtlig angrep.

Et annet utsnitt fra Bergens sentrum har også en del gode detaljer, men det er ingen tegn til Påskebrannen i 1771 på Strandsiden med alle de 102 øde branntomter som var her i 1772. Er denne del av kartet tegnet før brannen i 1771? Muligens, men kartet ble ferdig om høsten 1772.

Det som er svært spesiell med det store kartet er utstrekningen utenfor Bergen sentrum, i alle retninger. Vi får en del detaljer i Bergensdalen, på Laksevåg, Eidsvåg og Askøy som vi ikke ser på andre kart før dette.

Gottberg og en assistent drev med oppmåling på Nygårdshøyden i Bergen i juni 1772 da de kom i klammeri med brukeren av småbruket og en venn. Vi har opplysninger om dette i tingbøkene og det er den eneste gang jeg har sett en slik episode omtalt. Assistenten til Gottberg var en soldat fra den Delhmenhorstiske regiment, og tysktalende. Han hadde gått ut på marken med målestang, uten å ta hensyn til det voksende gress før slåtten, og tråkket ned gresset. Bonden ropte til ham og fikk svar på tysk som han ikke forstod. Jeg tror han også ble slått med målestangen eller truffet i hodet av den og det ble et mindre slagsmål. Bonden og vennen ble stevnet til retten av kommandant Koss og Gottberg, og det var et rettsmøte på Møllendal. Vi hører ikke mer om det. Gottberg møtte ikke opp i retten så han kan ikke ha synest at det var noe særlig, men det viser at han drev oppmålinger med tyske assistenter i feltet.

Gottberg tegnet et usedvanlig vakkert kart over Bergenhus i 1773. Kartet er tegnet ferdig 1. mai 1773 og viser både de eksisterende bygninger og hager på hele Bergenhus, og det som var prosjektert av nybygg og reparasjoner. Gottberg har vært så nøye at han har til og med tegnet inn de forskjellige brosteinslegginger i Borggården og bak Kapteinvaktmesterbolig. De vakre hagene på Bergenhus er også tegnet inn. Originalen er i det norske Riksarkivet men en kopi henger i Bergens Festningsmuseum.

Hvor lenge var Gottberg i Bergen?

Hans etterfølger på Bergenhus, Christoph Henrich Suckow, undertegnet dokumenter fra Bergenhus i slutten

av 1777. Jeg skrev i Bergen i Kart at han arbeidet i Bergen fra 1782, men det er feil. Gottberg er tilbake i Danmark i 1778 da han ble oppgradert til Oberstløytnant av infanteriet og major i ingeniørkorpset. Han sluttet i ingeniørkorpset i 1793. Vi vet at han fra 1789 til 1796 eiet godset, Gurrehus i Nordsjælland (revet i dag). Han fortsatte i flere militærtillinger i Nord-Sjælland og det sies at han bl.a. arbeidet med en modell av Glückstadt som han skulle gi til Kong Fredrik VI eller selge for en billig penge til Kongen. Vi vet ikke om det ble ferdig. Gottberg døde 5. oktober 1809, 78 år gammel eller der omkring. Hvor han døde er så langt ukjent.

Noen portretter som ble malt i 1782 sier litt om mannens posisjon og det er en tilknytning til Bergen.

Maleren Anders Bergius var kommet tilbake til Danmark fra Norge og arbeidet i København i 1780. I årene etterpå finner vi ham i Malmø hvor han renoverte deler av den lange serien med kongeportretter som i dag henger i Lagtingets sal i Malmø Rådhus. Disse hadde hørt til Sankt Knutsgillet i Malmø og er en fremdragende portrettserie. Bergius malte selv tre nye kongeportretter i 1782, bl.a. av Gustav III som levde til 1792, så portrettet er antageligvis malt som et studioportrett. I et arbeid fra 1918 står det «Det är ingen högre kvalitet – varken i måleriskt eller andligt henseende – som Bergius's portretter bjuda på. Han är en hantverksmässig kontrafejare snarere än en medveten konstnär. Men han uppfattar människorna med gemyt och har i sine goda ögonblick ! skildra dem med en viss fästlig bravur och beaktansvärd dekorativ verkan» Her får Bergius passet sitt påskrevet, men jeg synes mange av hans portretter er svært gode.

Da han var ferdig med de tre kongeportrettene i 1782 malte han to til samme år, men som virker å være totalt ukjent for de som har skrevet om Bergius. Det ene er Anna Marie Weidburg eller fru oberstløytnant Gottberg gift i Mariakirken med Oberst Hans Balthazar Gottberg. Det andre er ingeniøren Gottberg som holder et kart over Kronborg festning i høyre hånd. Gottberg kjente Bergius fra hans tid i Bergen og fra vennekretsen rundt Rektor Boalth og Claus Fasting. Gottberg må ha vært stolt av å bli malt av kongemaleren Bergius.

Kart nummer to er det kartet forfatteren så for første gang i 1999 som et fillete, brettet kart. Dette er også målt opp og tegnet i løpet av 1772, og dette kart er det største og etter hans syn det vakreste Bergenskart vi kjenner til. Det måler ca. 2.5 meter x 2.12 meter.

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no
Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

De siste utgavene i denne serien:

2/2007

3/2007

1/2008

2/2008

3/2008

1/2009

2/2009

3/2009

1/2010

2/2010

3/2010

1/2011

2/2011

3/2011

4/2011

1/2012

2/2012

3/2012

1/2013

2/2013

3/2013

1/2014

2/2014

3/2014

4/2014

1/2015

2/2015

Lese Bergensposten på farten?: